

TERUGHOUDENDHEID BETRACHTEN?

Een onderzoek naar het politieke debat
na de Molukse acties in de jaren zeventig en na de moord
op Theo van Gogh in 2004

G.C. de Blaeij - Bouw

Scriptie Master Internationale Betrekkingen, Universiteit Utrecht

Afbeeldingen voorkant:

Bovenaan: tekst op de plek waar Theo van Gogh op 2 november 2004 vermoord werd

Onderaan: treinkaping bij de Punt. Een kaper loopt met een RMS-vlag langs de gekaapte trein (5 juni 1977)

TERUGHOUDENDHEID BETRACHTEN?

Een onderzoek naar het politieke debat
na de Molukse acties in de jaren zeventig en na de moord
op Theo van Gogh in 2004

G.C. de Blaeij - Bouw

Studentnummer: 4005244

Begeleider: dr. E.C. Braat

Tweede lezer: prof. dr. G.J. Knaap

Aantal woorden: 16 213

Master 'Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief'

Universiteit Utrecht, Faculteit Geesteswetenschappen

1 november 2016

ABSTRACT

Het is een recente ontwikkeling binnen de Internationale Betrekkingen dat historici aandacht geven aan de historisering van veiligheid. Hiermee wordt gepoogd het onderzoek naar terrorisme, contra-terrorisme en het veiligheidsbeleid in historisch perspectief te plaatsen. Het doel van dit onderzoek is een plek in te nemen in deze historische benadering van terrorisme en contra-terrorisme. Daarom wordt onderzocht hoe in het Nederlandse politieke debat de perceptie van de dreiging van het fenomeen terrorisme verwoord werd tijdens de Molukse aanslagen in de jaren zeventig en na de moord op Theo van Gogh in 2004. Om een antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag is een analyse gemaakt van het politieke debat dat door het kabinet en de Tweede Kamer gevoerd werd op de thema's terrorisme, veiligheid en de rechtsstaat. Hiermee wordt beoogd weer te geven hoe in de politiek gesproken werd over terrorisme en hoe de dreiging op de Nederlandse veiligheid en de rechtsstaat verwoord werd. Het kabinet stond na iedere terroristische aanslag voor de keuze: terughoudendheid betrachten of niet? In de jaren zeventig werd er terughoudendheid betracht in het verwoorden van de dreiging en dit neemt de Tweede Kamer grotendeels over. Na de moord op Theo van Gogh, in het licht van de aanslagen in Amerika, was er geen terughoudendheid meer te bespeuren. Vooral de Tweede Kamer verwoordde in krachtige termen de dreiging van terrorisme. Eventueel vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op de manier waarop de dreiging verwoord werd in de media en hoe dit het publieke debat beïnvloedde.

INHOUD

Hoofdstuk 1 - Inleiding	blz. 4
Securitisering en historisering van veiligheid	blz. 5
Onderzoek naar veiligheidsbeleid als raamwerk.....	blz. 7
Methode	blz. 9
Bronnen	blz. 10
Hoofdstuk 2 – De jaren zeventig: terrorismebestrijding op z'n Nederlands	blz. 14
Bezetting van de Indonesische residentie in Wassenaar in 1970	blz. 14
De Terreurbrief van 1973.....	blz. 17
Treinkaping en bezetting Indonesisch consulaat in 1975	blz. 21
Treinkaping de Punt en bezetting lagere school in 1977	blz. 24
Conclusie.....	blz. 26
Hoofdstuk 3 – November 2004: terrorismebestrijding in ander licht.....	blz. 28
Aanslagen 9/11 en Nederlandse anti-terrorisewetgeving	blz. 28
Moord op Theo van Gogh	blz. 32
Politiek debat na de moord.....	blz. 34
Conclusie.....	blz. 41
Conclusie.....	blz. 44
Literatuur	blz. 46

INLEIDING

Iedere dag vallen er terrorismeslachtoffers. De grootste aanslagen, met de meeste doden en gewonden, vinden plaats in conflictgebieden. In Irak vielen er in de eerste helft van dit jaar al 3873 doden. In Syrië waren dat er 1441.¹ Dit is echter nog maar een benadering van het aantal slachtoffers, de precieze aantallen zijn niet bekend. Aanslagen vinden niet alleen plaats in het Midden-Oosten of in Afrika, maar ook Europa werd opgeschrikt door terroristische acties. De aanslagen in Parijs van 13 november 2015 eisten van meer dan honderd mensen het leven. Twee dagen na de aanslagen in Parijs reageerde de Nederlandse minister-president Mark Rutte (2010-nu) dat 'we in oorlog zijn met IS.'² Premier Rutte is niet de eerste politicus in Nederland die de term 'oorlog' gebruikte bij contraterrorismebeleid (ct-beleid). Minister van financiën Zalm (1994-2002) verklaarde in november 2004 de oorlog aan moslimterroristen na de moord op Theo van Gogh.

Het was niet de eerste keer dat Nederland geraakt werd door terroristisch geweld. In de jaren zeventig werd Nederland opgeschrikt door terroristische acties van Molukse jongeren. Twee keer werd een trein gekaapt en diverse gebouwen werden gegijzeld. Deze gebeurtenissen waren bepalend voor de ontwikkeling van het Nederlandse ct-beleid. Dit laat zien dat het fenomeen terrorisme niet alleen in de hedendaagse geschiedenis zichtbaar is. In navolging van David C. Rapoport kunnen we terrorisme terugbrengen tot de jaren 80 van de negentiende eeuw. In deze jaren begon het modern terrorisme in Rusland, aldus Rapoport, en verspreidde zich binnen een decennium in West-Europa, de Balkan en Azië.³ De grofweg 140 jaren die daarop volgden, kunnen onderscheiden worden in vier golven. De eerste golf noemt Rapoport de anarchistische golf, die duurde van 1880 tot 1920. Daarna volgt de antikoloniale golf, van 1920 tot 1960. De periode van 1960 tot 1990 typeert Rapoport als de nieuwlinkse golf, gevolgd door de religieuze golf die tot op heden duurt.⁴

In de afgelopen jaren is er meer aandacht gekomen voor het historiseren van ct-beleid en dreigingsbeeldvorming. Hiermee wordt gepoogd het onderzoek naar terrorisme, contra-terrorisme en het veiligheidsbeleid in historisch perspectief te plaatsen. Op dit moment vindt er bijvoorbeeld een project onder leiding van Beatrice de Graaf plaats over Europese veiligheidssamenwerking in de

¹ 'Zoveel doden vielen er door terroristische aanslagen in 2016, NOS, 26 juli 2016.

<http://nos.nl/op3/artikel/2119690-zoveel-doden-vielen-er-door-terroristische-aanslagen-in-2016.html>

² 'Rutte: we zijn in oorlog met IS', NOS, 14 november 2014.

<http://nos.nl/artikel/2069063-rutte-we-zijn-in-oorlog-met-is.html>

³ David C. Rapoport, "The four wave of modern terrorism", in: Audrey Kurth Cronin en James M. Ludes (red.), *Attacking terrorism. Elements of a grand strategy* (Washington, 2004) 47.

⁴ *Ibidem*.

negentiende eeuw.⁵ Beatrice de Graaf gaf al een aanzet hiervoor in 2012 in een methodologische handreiking voor de 'historisering van veiligheid'.

Het uitgangspunt van mijn onderzoek is om een plek in te nemen in deze historische benadering van terrorisme en contraterrore. Niet het ontstaan van het beleid zelf noch de effectiviteit daarvan staat centraal. In plaats daarvan onderzoek ik hoe in het Nederlandse politieke debat de perceptie van de dreiging verwoord werd. Hoe werd het fenomeen terrorisme onder woorden gebracht en in hoeverre werd dit gezien als een dreiging op de Nederlandse veiligheid en de rechtsstaat? Welke type woorden leidden tot een grotere gepercipieerde dreiging?

SECURITISERING EN HISTORISERING VAN VEILIGHEID

Sinds de negentiende eeuw is het thema veiligheid een onderwerp van studie geweest voor de politieke wetenschappen en criminologie.⁶ De criminologie richtte zich op de beveiliging van de nationale veiligheid en de bescherming van de publieke orde tegen geweld en criminaliteit.⁷ Binnen de politieke wetenschappen ontwikkelde vooral het veld van de Internationale Betrekkingen (IB) zich vanaf de jaren vijftig tot een discipline waar onderzoek werd gedaan naar externe bedreigingen, invasies en militaire aanvallen.⁸ Deze discipline werd in die tijd beheerst door de ideeën van de Realistische School, waardoor er veel aandacht uitging naar de 'security paradox', het dilemma zoals dat werd geformuleerd door John Herz dat het streven naar veiligheid van de ene staat ten koste gaat van dat van de ander. Alhoewel er vanaf de jaren zeventig wel meer aandacht kwam voor sociale, culturele en economische elementen van het veiligheidsconcept, werd het nog steeds gezien als een uitvloeisel van een natuurlijke, statische behoefte aan autonomie en soevereiniteit.⁹ Bedreigingen van de veiligheid konden, volgens deze visie, worden tegengegaan door rationeel berekende acties van de staat.¹⁰

⁵ 'Securing Europe, Fighting its Enemies. The making of a security culture in Europe and beyond, 1814-1914, <http://securing-europe.wp.hum.uu.nl/>

⁶ Cornel Zwierlein en Beatrice de Graaf, 'Historicizing Security – Entering the Conspiracy Dispositive', *Historical Social Research* 38 (2013) 46-64, 47.

⁷ S. Cohen, *Visions of social control. Crime, punishment and classification* (Cambridge 1985); Michel Foucault, *Discipline and Punish* (Harmondsworth 1991); David Garland, *The culture of control. Crime and social order in contemporary society* (Oxford 2002).

⁸ Helga Haftendorn, 'The Security Puzzle. Theory-building and discipline building in international security', *International Studies Quarterly* 35 (1991) 3-17; Barry Buzan, *People, states and fear. An agenda for international security studies in the post-Cold War era* (Boulder 1991); Stephen M. Walt, 'The renaissance of security studies', *International Studies Quarterly* 35 (1991) 211-239; Ole Weaver en Barry Buzan, 'After the return to theory. The past, present, and future of security studies', in: Alan Collins ed., *Contemporary Security Studies* (Oxford 2007) 383-402.

⁹ Beatrice de Graaf, 'De historisering van veiligheid. Introductie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 306.

¹⁰ Zwierlein en de Graaf, 'Historicizing Security', 48.

In de jaren negentig betraden de constructivisten het veld van de IB waarmee een nieuwe discipline ontstond, aangeduid als de Critical Security Studies. Binnen deze onderzoeksrichting werd 'veiligheid' niet langer gezien als een statisch gegeven, maar als het resultaat van een proces van historische contingenties en sociale constructie. Een markeerpunt hierin was de publicatie van het in 1998 gepubliceerde boek *Security: A New Framework of Analysis* door de Kopenhagense IB-ers Barry Buzan, Ole Waever en de Nederlandse politicoloog Jaap de Wilde.¹¹ Geïnspireerd door verschillende theorieën binnen de IB – constructivisme, poststructuralisme, *critical theory* – hadden zij tot doel de structuren en processen die leiden tot een veiligheidsprobleem bloot te leggen.¹² Het concept van veiligheid werd nu benaderd als het resultaat van een proces van historische contingenties en sociale constructie en niet meer als een statisch gegeven.¹³ Deze theorie van 'securitisering' laat zien dat een probleem in wezen geen bedreiging is. Dit wordt pas een veiligheidsprobleem wanneer politieke actoren dit ervan maken. Ole Waever, pionier op het gebied van securitisering, zegt dat 'the word security is the act by saying it something is done'.¹⁴ Veiligheid is dus een proces dat verloopt via 'speech acts' (taalhandelingen) van actoren zoals autoriteiten, politieke partijen, bewindslieden en maatschappelijke groepen. Veiligheid wordt pas een zaak van beleid en politiek als het als zodanig op de agenda wordt gezet.

Voor historici is dit interessant in die zin dat veiligheid, zoals opgevat door de Kopenhagen School, transformatie kan ondergaan. Alleen wanneer genoeg mensen het eens zijn over wat een inbreuk is op de veiligheid, doet het proces van securitisering zijn werk.¹⁵ Veiligheidsbeleid moet niet gezien worden als een *black box* waarbij alleen de uitkomst telt, maar er moet worden stilgestaan bij bestuurlijke, politieke en persoonlijke keuzes.¹⁶ Historici kunnen zo verklaren waarom dreigingen veranderingen in veiligheidsbeleid hebben veroorzaakt en hoe dit gelegitimeerd wordt. Toegepast op terrorismebestrijding betekent dit dat de strijd tegen terrorisme niet gaat over nieuwe maatregelen en wetten. Het gaat om meer, namelijk het behoud van 'het eigene' tegenover 'de ander'. Op het moment dat overheden erin slagen iets of iemand als een bedreiging te typeren, geeft hun dit de mogelijkheid om buitengewone middelen te gebruiken. Securitising is dus een intersubjectief proces, omdat het gaat om een subjectieve dreigingsperceptie die door de meerderheid van de bevolking geaccepteerd moet worden.¹⁷

¹¹ Zwierlein en de Graaf, 'Historicizing Security', 49.

¹² Thierry Balzacq, *Securitization Theory. How security problems emerge and dissolve* (2011) 1.

¹³ Barry Buzan en Ole Waever ed., *Security. A new framework for analysis* (Boulder 1998).

¹⁴ Thierry Balzacq, *Securitization Theory. How security problems emerge and dissolve* (2011) 1.

¹⁵ Zwierlein en de Graaf, 'Historicizing Security', 49.

¹⁶ Beatrice de Graaf, *De historisering van veiligheid*, 308.

¹⁷ Lene Hansen, *Security as practice: discourse analysis and the Bosnian War* (Londen 2006).

Een minpunt van de Kopenhagen School is dat hun onderzoek zich uitsluitend richt op het heden en niet ver teruggaat in de geschiedenis. Op die manier worden processen van securitisering neergezet als iets nieuws en unieks. Het is de taak van historici om de ideeën van de Kopenhagen School toe te passen op het verleden. Zo wordt er inzicht gegeven in een meer systematische analyse door de tijd heen.¹⁸ Om deze 'historisering van veiligheid' vorm te geven, dient er dus historisch onderzoek gedaan te worden naar veiligheidsbeleid en hoe dit zich ontwikkeld heeft in debat, discours en praktijk.¹⁹

ONDERZOEK NAAR VEILIGHEIDSBELEID ALS RAAMWERK

Dreigingen en veiligheidsbeleid draaien dus vooral om verbeelding: in veel gevallen hebben gevaren zich nog niet gemanifesteerd, waardoor vooral de voorstelling van dreiging een belangrijke rol speelt in de legitimatie van veiligheidsbeleid. In de jaren zeventig introduceerde Foucault een dergelijk proces van verbeelding als 'dispositief', waardoor hij beter zicht wilde krijgen op de praktijken van macht en kennis in moderne samenlevingen. Foucault omschreef dit begrip als 'a thoroughly heterogeneous ensemble consisting of discourses, institutions, architectural forms, regulatory decisions, laws, administrative measures, scientific statements, philosophical, moral and philanthropic proposition – in short, the said as much as the unsaid.'²⁰ Voor Foucault is een dispositief een filosofische constructie, maar ook iets wat echt aanwezig is in de maatschappij. Dit begrip kan ook toegepast worden op veiligheidsbeleid. Veiligheidsdispositieven zijn bijvoorbeeld 'misdadbestrijding', 'terrorisbestrijding' of 'cybersecurity'. Termen die verwijzen naar bepaalde bedreigingen, maar ook gelijk een politieke connotatie hebben.²¹ Hiermee wordt veiligheid niet alleen in kaart gebracht, maar wordt ook duidelijk hoe en waarom dreigingen als 'dreigend' worden gezien. Het maken van beleid gaat niet alleen om het invoeren en hanteren van maatregelen en wetten maar evenzeer om percepties, voorstellingen en belangen die daaraan ten grondslag liggen.

Het is nog maar een heel recente ontwikkeling van historici om gebruik te maken van de concepten van de Kopenhagen School, gecombineerd met het idee van veiligheidsdispositieven. Voor het in kaart brengen van historische veiligheidsdispositieven of de manier waarop dreigingen verbeeld of gepercipieerd werden, onderscheidt De Graaf vijf elementen:

1. De securitiserende actoren: wie zet het veiligheidsprobleem op de agenda?
2. Wie of wat wordt als dreiging gezien? Hoe wordt de dreiging gedefinieerd?

¹⁸ Zwierlein en de Graaf, 'Historicizing Security', 51.

¹⁹ Beatrice de Graaf, *De historisering van veiligheid*, 308.

²⁰ Michel Foucault, 'The confession of the flesh', Interview in C. Gordon ed., *Power/knowledge. Selected interviews and other writings* (New York 1980) 194-228.

²¹ Beatrice de Graaf, *De historisering van veiligheid*, 310.

3. Wie of wat wordt beschouwd als het bedreigde object?

4. Met behulp van welke technieken wordt de dreiging zichtbaar gemaakt? Hoe wordt de dreiging gevisualiseerd, gerepresenteerd en verbeeld?

5. Welke vormen van preventie, repressie, beheersbaarheid en risicomanagement worden er ingezet?²²

Met gebruik van deze operationalisering van historisch veiligheidsonderzoek, waarbij er nadruk ligt op de perceptie van de dreiging, breng ik in kaart hoe het proces van securitisering te werk ging in het Nederlandse politieke debat. Hierbij neem ik niet alle elementen van het historische veiligheidsonderzoek mee, daarvoor is de omvang van mijn scriptie te klein. Bij mijn onderzoek staan de tweede, derde en vierde vraag centraal. Ik heb voor deze drie vragen gekozen omdat deze zich richten op de manier waarop er woorden worden gegeven aan de dreiging.

Voor een antwoord op de vraag wat als dreiging wordt beschouwd en hoe deze dreiging werd gedefinieerd (vraag 2), zal ik kijken naar de manier waarop in het politieke debat naar het fenomeen terrorisme wordt gekeken, welke type woorden worden gebruikt om dit fenomeen te benoemen en hoe vaak er naar terrorisme wordt verwezen. Als antwoord op de derde vraag, namelijk wat wordt beschouwd als het bedreigde object, heb ik gekozen voor de twee thema's 'veiligheid' en 'rechtsstaat'. In mijn onderzoek zal ik dus nagaan op welke manier terrorisme werd gezien als een bedreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat. Welke type woorden leiden tot een grotere perceptie van de dreiging? Hiermee wordt tegelijkertijd een antwoord gegeven op de vierde vraag: hoe wordt de dreiging gerepresenteerd of verbeeld?

Dit onderzoek richt zich op de dreigingsperceptie in het politieke debat aan de hand van twee casussen. Nog niet eerder is er op deze manier onderzoek gedaan naar het discours in het Nederlandse politieke debat over terrorisme, veiligheid en de rechtsstaat. Ik bouw voort op het voorgestelde historische onderzoek naar veiligheidsbeleid zoals dit door Beatrice de Graaf is opgezet. Toch geeft mijn onderzoek een eigen invulling doordat ik drie van de vijf voorgestelde vragen uitdiep en mijn onderzoek daarmee richt op de manier waarop er woorden worden gegeven aan de dreiging. Ik pas dit toe op twee casussen in het Nederlands ct-beleid. Dit is nog niet eerder gedaan. Daarmee neemt dit onderzoek op verschillende manieren een volledig nieuwe plaats in binnen het historische onderzoek naar veiligheidsbeleid.

Twee cruciale perioden in het Nederlands ct-beleid staan centraal in mijn onderzoek: de Molukse terroristische acties in de jaren zeventig van de vorige eeuw en de moord op Theo van Gogh in 2004. Ik heb voor de Molukse acties gekozen omdat deze oorzaak zijn van het opstellen van de eerste Nederlandse nationale aanpak van terrorisme. De bezetting van de Indonesische ambassadeurswoning in Wassenaar op 31 maart 1970 was het startschot voor het nadenken over een Nederlands ct-beleid,

²² Beatrice de Graaf, *De historisering van veiligheid*, 312-313.

al heeft het nog lang geduurd voordat daarover in die termen werd gesproken.²³ De casus zal zichtbaar maken hoe het politieke debat was tijdens de beginfase van het Nederlands ct-beleid. Voor het eerst werd er namelijk in de Nederlandse politiek gesproken over het fenomeen terrorisme. Welke woorden werden hieraan gegeven? Hoe werd de dreiging verwoord? Na de aanslagen van 11 september veranderde de terrorisme-aanpak in Nederland drastisch. Dit werd zichtbaar na de moord op Theo van Gogh. Ian Buruma, auteur van het boek 'Dood van een gezonde roker', zegt erover: 'De wereld was inderdaad veranderd na de aanslag op de Twin Towers op 11 september 2001. Die wereld had nu ook toegeslagen in Amsterdam, net als in New York, Bali, Madrid en Londen.'²⁴ Deze casus zal zichtbaar maken hoe er in het politieke debat gesproken werd over terrorisme na de aanslagen op de Twin Towers en hoe deze dreiging verwoord werd. Dit onderzoek is opgebouwd uit twee delen. Na de inleiding volgt het eerste hoofdstuk waarin ik de Molukse acties van de jaren zeventig behandel en het politieke debat wat daarop volgde, analyseer. Het tweede hoofdstuk heeft dezelfde opzet en behandelt de tweede casus, namelijk de moord op Theo van Gogh in 2004.

METHODE

Aan mijn onderzoek ligt een kwantitatief en kwalitatief onderzoek ten grondslag. In het kwantitatief onderzoek heb ik mijn bronnen geanalyseerd aan de hand van de categorieën terrorisme, veiligheid en rechtsstaat. Bij het eerste fenomeen heb ik gecodeerd hoe vaak er door kabinets- en parlementsleden gesproken werd over terrorisme en welke bewoordingen daaraan gegeven werden. Op die manier maak ik inzichtelijk hoe terrorisme gezien werd en in welke bewoordingen dit werd vormgegeven. Omdat dit onderzoek gaat om de perceptie van de dreiging heb ik de andere twee categorieën, veiligheid en rechtsstaat, onderverdeeld in drie typen dreiging: kleine dreiging, middelmatige dreiging en grote dreiging. Ik heb deze indeling gemaakt om aan te tonen in hoeverre terrorisme werd gezien als een dreiging voor de veiligheid en de Nederlandse rechtsstaat. Onder veiligheid versta ik alle bewoordingen die gaan over de veiligheid in Nederland. Voorbeelden daarvan zijn: veiligheid, veilig/onveilig voelen, openbare orde, orde in de samenleving. Onder de categorie 'rechtsstaat' heb ik alle begrippen geschaard die verwijzen naar de rechtsstaat, zoals democratische rechtsorde, democratie, open gemeenschap, nationale identiteit, etc. Ik heb deze categorieën dus in brede zin opgevat. Ik heb hier bewust voor gekozen omdat er in het politieke debat met verschillende bewoordingen verwezen werd naar de veiligheid en de rechtsstaat in Nederland.

²³ Paul Abels, "Je wilt niet geloven dat zoiets in Nederland kan!". Het Nederlandse contraterrorismebeleid sinds 1973', in: Duyvesteyn en De Graaf (red.), *Terroristen en hun bestrijders*, p. 121-128, 121.

²⁴ Ian Buruma, *Dood van een gezonde roker* (Amsterdam 2006) 19.

Bij de categorieën veiligheid en rechtsstaat onderscheid ik drie typen van dreiging. De lezer begrijpt dat hier geen harde grenzen tussen te trekken zijn. Onder een kleine dreiging voor de veiligheid en rechtsstaat versta ik die manier van spreken waarin ongerustheid wordt geuit over de veiligheid en de rechtsstaat in milde bewoordingen. Zo werd er uiting gegeven aan het gevoel van ongerustheid: ‘hoe beschermen wij onze samenleving tegen terrorisme?’ of ‘In deze dagen worden we in Nederland wakker met een onveilig gevoel: zouden er nog meer gebouwen verbrand zijn?’. Onder een grote dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat versta ik bewoordingen in de meest krachtige termen die de perceptie van de dreiging zo groot mogelijk maken. Er werd dan gesproken over angst, wij-zij-tegenstelling in de samenleving, het om zeep helpen van de democratie, zware inbreuk op de rechtsorde, etc. De middelmatige dreiging bevat alle bewoordingen die hier tussen vallen. Hieronder schaar ik woorden die geen kleine dreiging weergeven, maar waarbij aan de andere kant ook geen sprake is van een grote dreiging. Bij de categorie rechtsstaat gaat het bijvoorbeeld over woorden zoals ‘zware inbreuk’ en ‘grove schendingen’ op de rechtsorde.

BRONNEN

Mijn onderzoek richt zich op het politiek debat dat gevoerd werd na de Molukse terroristische aanslagen in de jaren zeventig en de aanslag op Theo van Gogh. De gebruikte bronnen zijn de directe verslaggeving na de terroristische actie van de toenmalige minister aan de Tweede Kamer, de vragen die daarover door parlementsleden zijn gesteld, de antwoorden van de kabinet en het daarover gevoerde debat in de Tweede Kamer.

De drie belangrijkste gijzelingen en aanslagen van de Molukkers vonden plaats in 1970, 1975 en 1977. Na de bezetting van de Indonesische ambassade in Wassenaar op 31 augustus 1970 vergaderde de Tweede Kamer de volgende dag al over deze terroristische actie. Minister-president de Jong (1967-1971) deed een mondeling verslag van de gebeurtenissen van de vorige dag en naar aanleiding daarvan werd een debat gevoerd.²⁵

De treinkaping bij Wijster en de bezetting van het Indonesische consulaat in Amsterdam in december 1975 bracht het Moluks terrorisme weer op de politieke agenda. De brief van de minister van Justitie Van Agt (1971-1979) gaf gedetailleerd in 38 pagina’s verslag van de gebeurtenissen rond de treinkaping en de bezetting. Verder bevatte het als bijlage ook de eisen van de Molukse gijzelaars.²⁶ Op

²⁵ Handelingen Tweede Kamer, Verklaring van minister-president over gebeurtenissen in Wassenaar, 1 september 1970, zitting 1969-1970.

²⁶ Handelingen Tweede Kamer, Brief van de minister van Justitie, 15 januari 1976, zitting 1975-1976, 13765, nr. 1-3.

12 februari 1969 werd hierover gedebatteerd in de Tweede Kamer. Het verslag van het parlementaire debat bevat 56 pagina's.²⁷ Dit debat werd gehouden naar aanleiding van meerdere terroristische acties. Er werd namelijk ook gedebatteerd over de gijzeling van een aantal personen in de Franse ambassade in Den Haag, de gijzeling van 22 personen in het penitentiair centrum in Den Haag en de kaping van een Brits vliegtuig. Echter, de overgrote nadruk tijdens dit debat lag op de Molukse acties.

Op 23 mei 1977 werd opnieuw een trein gekaapt bij De Punt en tegelijkertijd werd een lagere school in Bovensmilde bezet. Op 22 juni volgde een brief van minister van Agt die op dezelfde manier is vormgegeven als in 1975.²⁸ Op 23 juni volgde de bespreking in de Tweede Kamer.²⁹ Naast deze bronnen heb ik ook de zogenaamde 'Terreurbrief' en het politieke debat dat daarop volgde, onderzocht. Op 22 februari 1973 presenteerde minister-president Biesheuvel (1971-1973) deze nota die de eerste Nederlandse nationale strategie voor terreurbestrijding bevatte. Ik heb deze bronnen bij mijn onderzoek betrokken, omdat het een belangrijk markeerpunt is in het Nederlandse ct-beleid. Het was namelijk de eerste keer dat het kabinet naar buiten trad met maatregelen tegen terrorisme.

Het politiek debat na de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 bevat een brief met een eerste verslaglegging van de gebeurtenissen geschreven door minister van Justitie Donner (2002-2006) en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Remkes (2002-2007).³⁰ Deze bevat als bijlage ook de boodschap die de dader op het lichaam van Van Gogh achterliet. Schriftelijke vragen werden hierover gesteld door de Tweede Kamer en die werden beantwoord door middel van een brief die acht dagen later werd gestuurd.³¹ Deze tweede brief van het kabinet is 44 pagina's lang en bevat een gedetailleerd verslag van alle feiten die op dat moment bekend zijn.³² De Tweede Kamer werd ingelicht over de bekendheid van Mohammed B., de beveiliging van Theo van Gogh, de voorlopige conclusies en een uitgebreide feitenreconstructie over de informatie-uitwisseling van de verdachte. In deze reconstructie gaf met name de AIVD een voor een inlichtingen- en veiligheidsdienst een historisch te noemen openhartig relaas. Naast de AIVD zijn er andere instellingen betrokken bij deze reconstructie: de Regionale Inlichtingendiensten, de regiopolitie Amsterdam-Amstelland, de Nationale Recherche, de gemeente Amsterdam en het Openbaar Ministerie Amsterdam.³³ Op 11 november volgde het

²⁷ Handelingen Tweede Kamer, Debat over terreuracties, 12 februari 1976, zitting 1975-1976.

²⁸ Handelingen Tweede Kamer, Brief van de minister van Justitie, 22 juni 1977, zitting 1976-1977, 14610, nr. 1, 2 en 6.

²⁹ Handelingen Tweede Kamer, Debat over treinkaping en bezetting school, 23 juni 1977, zitting 1976-1977.

³⁰ Handelingen Tweede Kamer, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 1

³¹ Handelingen Tweede Kamer, Lijst van vragen en antwoorden, 10 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 4.

³² Handelingen Tweede Kamer, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 10 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 3.

³³ Siem Eikelenboom, *Niet bang om te sterven. Dertig jaar terrorisme in Nederland* (Amsterdam 2007) 19.

parlementaire debat dat 55 pagina's bevat.³⁴ Overigens was dit een debat dat tot in de kleine uurtjes werd gevoerd: de vergadering werd gesloten om 2.43 uur.³⁵

De parlementaire bronnen die ik analyseer, geven als historische bronnen informatie over de manier waarop er in het politieke debat gesproken werd over terrorisme en de manier waarop de parlementsleden terrorisme zagen als een dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat. Parlementaire bronnen zijn niet gericht op een bepaald publiek, maar hebben als doel om letterlijk weer te geven wat er op dat moment in het parlement besproken is. Daarom is het een betrouwbare bron om te onderzoeken hoe er in het politieke debat gesproken werd over de dreiging van terrorisme. Echter, aan deze bron zijn ook beperkingen verbonden. De bron vertelt namelijk niets over de manier waarop de perceptie van de dreiging tot stand is gekomen. Hoe het kabinet en de Tweede Kamer tot deze omschrijving van de dreiging komen, wordt niet zichtbaar in deze bronnen. De invloed van de media zal hier zeker een rol spelen, maar dat geeft een parlementaire bron niet weer. Ook geeft een parlementaire bron geen inzicht in de manier waarop in de rest van Nederland, bijvoorbeeld in de media of binnen de veiligheidsdiensten, wordt gesproken over de terroristische acties. Dit betekent echter niet dat mijn onderzoek geen interessante conclusies geeft. Analyse van het politieke debat laat zien welke verschillen er zijn tussen de dreigingsperceptie in de jaren zeventig en in 2004. Ook wordt zichtbaar dat de houding van het kabinet verschilt van die van de Tweede Kamer. Als laatste toont mijn onderzoek hoe verschillend de dreiging onder woorden werd gebracht voor veiligheid aan de éne kant en rechtsstaat aan de andere kant.

³⁴ Handelingen Tweede Kamer, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 11 november 2004, zitting 2004-2005, 22.

³⁵ HTK, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 1332.

DE JAREN ZEVENTIG: TERRORISMEBESTRIJDING OP Z'N NEDERLANDS

BEZETTING VAN DE INDONESISCHE RESIDENTIE IN WASSENAAR IN 1970

De actie in Wassenaar in 1970 kan worden gezien als de eerste gewelddadige manifestatie van de Molukse onvrede in Nederland.³⁶ Dit werd echter, gezien de spontaniteit van het geval, beschouwd als een eenmalig incident. Er was niet verwacht dat er binnen de eigen grenzen een radicale jongerenbeweging zou ontstaan die de Nederlandse en de Indonesische regering met geweld op hun verantwoordelijkheid voor het verlies van hun thuisland wilden wijzen. De tweede generatie Molukkers was bereid de strijd gewapend voort te zetten.³⁷ Met de gebeurtenis in Wassenaar werd het startschot gegeven voor het kabinet om na te denken over een Nederlands ct-beleid, al heeft het nog lang geduurd voordat daarover in die termen werd gesproken. Terrorisme werd in Nederland nog een lange tijd beschouwd als een on-Nederlands verschijnsel.³⁸

Op 31 augustus 1970 vielen 33 jongens de residentie van de Indonesische ambassadeur binnen en namen de aanwezigen in gijzeling. Dit gebeurde één dag voor het staatsbezoek van de Indonesische president Soeharto aan Nederland. Na één dag gaven de gijzelaars zich over. Tijdens de overval doodden zij Hans Molenaar, een hoofdagent die namens de Haagse politiek bij de residentie in Wassenaar patrouilleerde.³⁹ Het eerste terrorismeslachtoffer op Nederlandse bodem was een feit.⁴⁰

Al vanaf 1966 wilden deze Zuid-Molukse jongeren door allerlei acties de aandacht vestigen op de situatie van de Molukse minderheid in Nederland. De Molukkers hadden in Indonesië een bevoorrechte positie, maar sinds de opkomst van het Indonesisch nationalisme was er een groeiende angst dat zij dit zouden verliezen. Na de onafhankelijkheid van Indonesië werd in 1950 op Ambon de onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken (RMS) uitgeroepen. Deze werd zelfs door Nederland niet erkend. Ambon werd datzelfde jaar nog veroverd door Indonesische troepen. Militairen in dienst van het Nederlandse koloniale leger (KNIL) weigerden zich te vestigen op Ambon en kwamen met hun gezinnen in Nederland. Het ging om circa 12.5000 Molukse soldaten met hun families. De eerste jaren van hun verblijf brachten ze zo in volledig isolement door.⁴¹ Deze eerste generatie had de stille hoop gekoesterd om weer terug naar hun geboortestreek in Ambon te kunnen gaan.⁴²

³⁶ Bootsma, *De Molukse acties*, 31-32.

³⁷ Ibidem, 27.

³⁸ Abels, 'Je wilt niet geloven dat zoiets in Nederland kan', 121.

³⁹ Beatrice de Graaf, *Theater van de Angst. De strijd tegen terrorisme in Nederland, Duitsland, Italië en Amerika* (Amsterdam 2010) 27-28.

⁴⁰ Abels, 'Je wilt niet geloven dat zoiets in Nederland kan', 121.

⁴¹ P. Bootsma, *De Molukse acties, treinkapingen en gijzelingen 1970-1978* (Amsterdam 2015) 20-30.

⁴² De Graaf, *Theater van de Angst*, 27.

Het is belangrijk te realiseren dat de meeste Nederlanders nog vrijwel niets wisten van deze groep immigranten. In 1966 hadden twaalf Molukse jongeren brand gesticht in de Indonesische ambassade. Zij wilden hiermee laten zien dat ze gekwetst waren, nadat de Nederlandse overheid weigerde een veroordeling uit te spreken tegen de executie van de RMS-president Chris Soumokil. De gekwetste gevoelens van de Molukse jongeren kwamen voort uit hun jeugd. Zij waren opgegroeid in kampen en zagen bij hun ouders het verlangen terug te keren naar hun moederland. Velen van hen weigerden de kampen te verlaten, omdat dit hun status als Nederlander zou bevestigen. De weigering van de Nederlandse overheid om de moord op de president te veroordelen, deed de vlam in de pan slaan. In 1966 werden de daders allemaal tot negen maanden cel veroordeeld. Bij de rechtszaak gaven zij aan dat hun daad was gemotiveerd als vergelding voor de wandaden van Soekarno en zijn opvolger Soeharto.

Op geen enkele wijze was de regering voorbereid op de actie in 1970. De reactie van de Nederlandse overheid werd dus ter plekke geïmproviseerd. In een woning dichtbij de gijzeling werd een crisiscentrum ingericht van waaruit de burgemeester, de politieleiding en minister-president Piet de Jong de onderhandelingen voerden. De naïviteit van de autoriteiten is bijvoorbeeld te zien op het moment dat minister-president de Jong en minister van Buitenlandse Zaken Luns (1956-1971) besloten polshoogte te nemen bij de ambassade en zich op die manier binnen het schootsveld van de bezetters begaven.⁴³ Onderstaande persfoto werd genomen van een door het hek zakkende Luns op het moment dat hij er al met één been overheen is.

Afb. 1: Persfoto van minister Luns bij de Indonesische residentie in Wassenaar

⁴³ P. Klerks, *Terreurbestrijding in Nederland 1970-1988* (Amsterdam 1989) 30.

Later werd duidelijk hoe ondoordacht deze actie van de ministers was. Een van de kapers pakte een in de ambassade aanwezig geweer en richtte het naar buiten. Hij zag de twee bewindslieden op dat moment op het gazon lopen. Later zei hij erover: 'Ik had niet de bedoeling om hen af te schieten. Dat had makkelijk gekund. Maar het gaf toch ook wel een zeker gevoel van macht: als ik had gewild had ik de geschiedenis een andere wending kunnen geven.'⁴⁴ Ook de uiteindelijke overgave leidde tot een levensgevaarlijke situatie. Afsproken was dat de bezetters één voor één uit de residentie zouden komen. Maar ze deden het anders. Allemaal tegelijk verlieten zij het gebouw en gooiden hun wapens op één hoop, zodat er niet achterhaald kon worden wie het dodelijk schot had gelost. De Jong en Luns stonden voor het cordon agenten het geheel gade te slaan. Achteraf bleek zelfs dan één van de gijzelnemers was achtergebleven en met een jachtgeweer De Jong en Luns onder schot hield.⁴⁵ Tijdens de bezetting in Wassenaar was er dus nog geen sprake van een doordachte aanpak of van een terreurbeleid. Beslissingen werden ter plekke genomen. In de praktijk betekende dit dat de burgemeester de bestuurlijke besluitvorming op zich nam en de minister-president onderhandelde en de beslissingen nam. Ook de politie ontbrak het aan vaardigheden en bewapening om de gijzeling tot een goed einde te brengen.⁴⁶

De volgende dag, op 1 september, vergaderde de Tweede Kamer op verzoek van de minister-president 'om hem in de gelegenheid te stellen een verklaring af te leggen over de gebeurtenissen, welke zich gisteren in en om de ambtswoning van de Indonesische ambassadeur te Wassenaar hebben afgespeeld.'⁴⁷ De verklaring is uiterst summier en bevat alleen een verslag van de gebeurtenissen die op tekst 2,5 pagina bevat. De heer Den Uyl van de PvdA noemt het ook 'verbijsterend' dat de minister-president geen uitgebreider verslag geeft: 'Een dergelijke stand van zaken roept uiteraard een aantal fundamentele vragen op. Hoe was het mogelijk dat dit kon gebeuren? Wie, wat heeft hier gefaald? Wat zijn de achtergronden van deze geweldpleging? Wat is de betekenis van de voorgevallen feiten voor het bezoek van de president van Indonesië?'⁴⁸

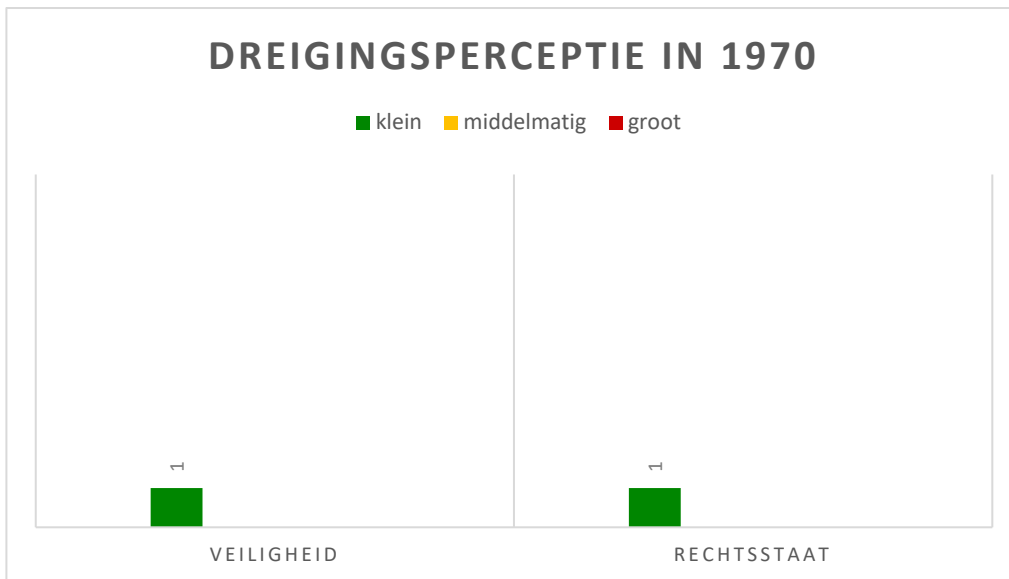
⁴⁴ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 116.

⁴⁵ Bootsma, *De Molukse acties*, 45.

⁴⁶ Muller, *Terrorisme en politieke verantwoordelijkheid*, 117-118.

⁴⁷ HTK, Verklaring van minister-president over gebeurtenissen in Wassenaar, 4355.

⁴⁸ Ibidem, 4359.

Figuur 1: Dreigingsperceptie in 1970

In het politieke debat werd slechts één keer het woord ‘terroristen’ genoemd. De actie werd in het minst niet getypeerd als terroristisch of iets van die aard. Woorden die eraan gegeven werden zijn ‘acties’, ‘misdadig optreden’, ‘brut geweld’ en ‘geweldpleging’. Van meet af aan bestond een grote terughoudendheid om het etiket ‘terrorist’ te gebruiken. In het algemeen was in de Tweede Kamer goedkeuring over het optreden van de regering. Er werden vooral vragen gesteld over het bezoek van de Indonesische president, het wapenbezit van de Molukse jongeren en de summiere beveiliging van de ambassade. Zoals in *figuur 1* zichtbaar is, werd slechts éénmaal onder woorden gebracht dat het voorval een dreiging vormde voor de Nederlandse veiligheid en rechtsstaat. Hier is slechts sprake van een kleine dreiging. De heer den Uyl gaf hier als enige parlamentslid woorden aan: ‘Het brute geweld, dat gisteren is gedemonstreerd, heeft naar ik meen het aanzien van Nederland als rechtsstaat, die waarborg is voor de vrijheid en de veiligheid van zijn burgers en zijn gasten, een flinke opdoffer gegeven.’⁴⁹

DE TERREURBRIEF VAN 1973

De Terreurbrief van 1973 is de eerste nota waarin het kabinet het Nederlandse ct-beleid presenteerde. Toch werd het fenomeen terrorisme niet duidelijk gedefinieerd. Aan de dreiging van terrorisme werd nauwelijks aandacht gegeven. Ook de dreiging van de terroristische acties voor de veiligheid en rechtsstaat werd slechts summier genoemd. Onderzoek naar het politieke debat laat zien dat de

⁴⁹ HTK, Verklaring van minister-president over gebeurtenissen in Wassenaar, 4359.

Tweede Kamer deze houding van de regering grotendeels overnam. Wat was de aanleiding tot dit politieke debat?

De aanslag tijdens de Olympische Spelen in München in 1972 had de Nederlandse overheid laten zien dat zij niet voorbereid waren op aanslagen of gijzelingen. In de nacht van 4 op 5 september 1972 nam een Palestijns commando negen Israëliëse atleten in gijzeling. Bij hun aftocht met drie helikopters op het vliegveld van München brak er tussen de terroristen en de Duitse politie een groot vuurgevecht uit. Alle atleten kwamen om en van de gijzelnemers overleefden drie het drama.⁵⁰ In één klap werd voor Europese overheden duidelijk waartoe terroristen in staat waren en hoe slecht Europese landen voorbereid waren op dit soort acties. Wat dat betreft is de impact van de aanslag in München te vergelijken met de aanslagen van 9/11 in de VS.⁵¹

De ongelukkige afloop van de gijzeling in München gaf de Nederlandse regering de impuls om een nationale aanpak van terreurbestrijding serieus ter hand te nemen. Op 22 februari 1973 presenteerde minister-president Biesheuvel (ARP) deze strategie voor terreurbestrijding aan de Tweede Kamer. Deze nota is bekend komen te staan als de Terreurbrief. De regering voelde zich genoodzaakt een gerichte aanpak van terrorisme te beschrijven, omdat 'verschijnselen van terroristische aard, zoals deze zich hier te lande reed hebben voorgedaan, zich zullen herhalen'. Daarom achtte zij 'een krachtige bestrijding van dergelijke verschijnselen geboden.'⁵² De langverwachte Terreurbrief valt op door zijn beknoptheid: slechts twee pagina's heeft de regering nodig om haar plannen te presenteren. 'Om voor de hand liggende redenen' zal de regering terughoudend zijn over de precieze aard van de genomen maatregelen, aldus de brief.⁵³ Opvallend is dat er geen nieuwe wetgeving met deze strategie gemoeid was. De maatregelen die werden genomen, konden allemaal ingepast worden in de bestaande wetgeving.⁵⁴

Het is voor het eerst dat een Nederlands politicus in een politiek beleidsplan sprak over 'terreur'. Acht keer werd dit gebezigd, in woorden zoals 'terreuracties', 'terroristische acties', 'verschijnselen van terroristische aard' en 'terreurdaden'. Eén vraag had de commissie op 21 maart 1973 wel over deze door de regering gehanteerde begrippen. Die werden door elkaar gebruikt. 'Welk onderscheid dient te worden gemaakt tussen de in de brief gehanteerde begrippen?', aldus de vragenstellers.⁵⁵ Echter, minister Van Agt gaf als antwoord dat hij niet hechtte aan een streng onderscheid tussen die woorden. Hij vond dat de term 'verschijnselen van terroristische aard' de ruimste is, en de laatste 'terreurdaden',

⁵⁰ De Graaf, *Theater van de Angst*, 29.

⁵¹ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 197.

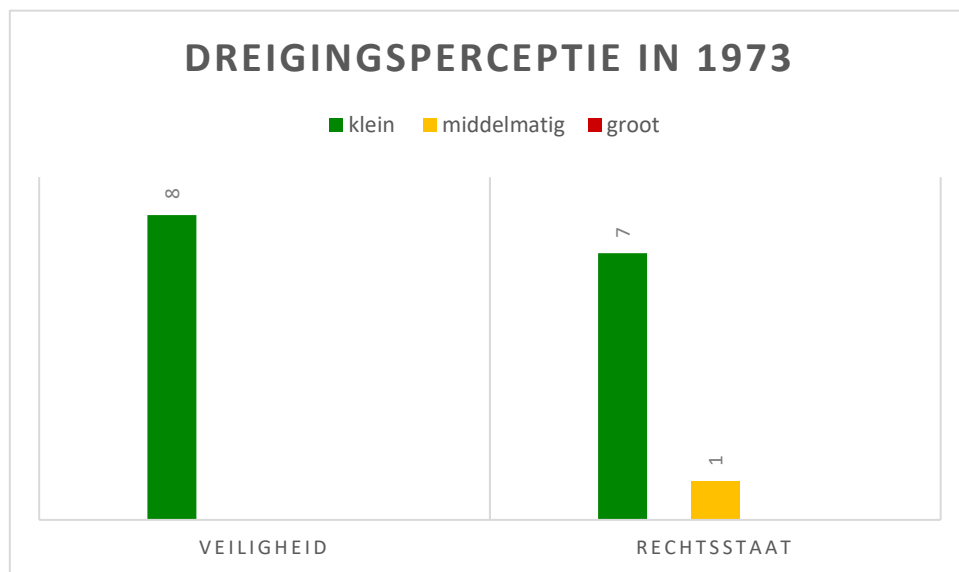
⁵² Handelingen Tweede Kamer, Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken, 22 februari 1973. Rijksbegroting voor het dienstjaar 1973, 12.000.

⁵³ HTK, Brief van de minister-president, 1.

⁵⁴ De Graaf, *Theater van de Angst*, 30.

⁵⁵ Handelingen Tweede Kamer, Vragen Franssen, Abma, Schakel, Van Schaik etc., 21 maart 1973, zitting 1972-1973, 12000, nr. 12.

het engste. De genomen maatregelen moesten gezien worden als een reactie op terreurdaden ‘waarbij zeer ernstige belangen, met name mensenlevens, onmiddellijk worden bedreigd’.⁵⁶ Opnieuw valt de terughoudendheid van de regering, ook inzake de dreiging die terroristische acties hebben op veiligheid en de rechtsstaat. De Tweede Kamer was daarom ook niet tevreden met het beknopte verslag van de minister-president Biesheuvel. Dit blijkt zowel uit de schriftelijke vragen die worden gesteld, als uit de vergadering die op 29 maart 1973 wordt gehouden. Mevrouw Goudsmit (D’66) zei dat ‘in het antwoord op de vragen van de zijde van de bijzondere commissie de bewindslieden een tamelijk grote geheimzinnigheid in acht genomen hebben.’⁵⁷ Ook de heer Kosto (PvdA) noemde dit nog een keer: ‘Het stuk dat nu in discussie is, de brief van de Minister-President (...) roepen enkele vragen op. Met name de beantwoording van de vragen, eerder door de commissie gesteld, maakt dat het geheel als onbevredigend moet worden aangemerkt.’⁵⁸ Tijdens deze vergadering werd Van Agt ook aangevallen op zijn onzorgvuldig taalgebruik omtrent terrorisme. In zijn reactie zei Van Agt dat wat voor definities je ook gebruikt, de regering de genomen maatregelen alleen inzet ‘in geval van terreurdaden waarbij zeer ernstige belangen, met name mensenlevens, onmiddellijk worden bedreigd’.⁵⁹ De regering liet zich dus niet verleiden tot het nader definiëren van terrorisme. Alleen de ondergrens werd aangegeven, namelijk de bedreiging van mensenlevens.

Figuur 2: Dreigingsperceptie in 1973

Figuur 2 laat zien dat er in het politieke debat acht keer werd gesproken over een dreiging voor de veiligheid in Nederland en acht keer over een dreiging voor de rechtsstaat. Eénmaal gaat het hier om

⁵⁶ Handelingen Tweede Kamer, Antwoord van minister Van Agt, zitting 1972-1973, 12.000, nr. 12.

⁵⁷ Handelingen Tweede Kamer, Bijzondere commissie voor de brief etc., 29 maart 1973, zitting 1972-1973, AA1.

⁵⁸ HTK, Bijzondere commissie, AA2.

⁵⁹ Ibidem, AA11.

een middelmatige dreiging. De terughoudendheid van de regering is duidelijk te zien als het gaat om de omschrijving van de dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat. In summie bewoordingen wordt het allebei één keer genoemd, maar de overheid houdt het zeer zakelijk. Biesheuvel schreef: 'Als een terroristische actie voorvalt, zijn echter ook belangen in het geding op het gebied van de handhaving van de openbare orde, terwijl ook andere maatregelen met een bestuurlijk karakter zoals ten aanzien van brandweer en ambulance, veelal noodzakelijk zullen zijn.'⁶⁰ De term 'veiligheid' of een begrip dat hier op doelt, komt verder niet voor in de nota en ook niet in de vragen en antwoorden die hierop volgden.

Ook in het daaropvolgend politiek debat werd terrorisme niet breed uitgemeten als een dreiging voor de Nederlandse veiligheid en de rechtsstaat. Zes keer werd gesproken over terrorisme als een dreiging voor de Nederlandse veiligheid, maar dit valt onder de categorie 'kleine dreiging'. Zo werd de zinsnede 'handhaving van de openbare orde' een aantal keer gebezigd. De heer Bremen (KVP) bracht het als volgt onder woorden: 'Voor ons liggen de normen van de samenleving niet vast; deze behoeven ook niet vast te liggen. (...) De behoefte aan veiligheid en geborgenheid moet in de rechtsstaat, waarin wij leven, verzekerd blijven door het optreden van de overheid tegen de inbreuken daarop.'⁶¹ Dit citaat laat zien dat dit Kamerlid terreur wel als een inbreuk op de veiligheid van Nederland ziet. Echter, het wordt maar zijdelings genoemd en is niet een onderwerp waarover gedebatteerd wordt. Als het gaat om de rechtsstaat werden hier zeven keer woorden aan gegeven. Slechts één keer gaat het hierbij om een dreiging van middelmatige aard. De heer Abma (SGP) zei bijvoorbeeld: 'Wij leven per slot van rekening in een democratie. Op dit moment houden wij geen uitvoerig debat over de democratie, wij hebben daarover ongetwijfeld onze gedachten. Het is echter wel volstrekt in strijd met alle democratische regels, dat de minderheid haar wil wil opleggen aan de meerderheid. Ik meen dat dit een essentieel element is van het begrip terreur. Het gaat om een minderheid die een aantal onschuldigen gebruikt als schild om zo hun wil op te leggen.'⁶² Ook de heer Van Dam (ARP) noemde dit: 'Onze Nederlandse samenleving is met de realiteit van de nieuwe vormen van geweld niet of nauwelijks bekend. (...) Nu nieuw geweld onze grenzen dicht is genaderd en zich daarbinnen voordoet, is het helaas noodzakelijk, dat wij ons ook met maatregelen ter bestrijding vertrouwd maken.'

Het politieke debat laat zien dat de Tweede Kamer de houding van de regering grotendeels overnam. De definitie van terrorisme werd in het midden gelaten en de uitvoering van de maatregelen werd gelegd bij justitie en politie. De dreiging van de terroristische acties voor de veiligheid en rechtsstaat werd slechts summier benoemd, zowel door de regering als door de Tweede Kamer. Aan het einde van de vergadering wist de regering zich gesteund door de bijzondere commissie. De plannen

⁶⁰ HTK, Brief van de minister-president, 1.

⁶¹ HTK, Bijzondere commissie, AA4.

⁶² Ibidem, AA9.

konden worden uitgewerkt. Een drietal Bijzondere Bijstandseenheden (BBE) werden gevormd die tijdens gijzelingsacties politietaken zouden overnemen. De Rijkspolitie zou een eenheid precisieschutters leveren, de Bijzondere Bijstandseenheid-Rijkspolitie (BBERP). De Koninklijke Marechaussee kreeg de opdracht tot het oprichten van de Bijzondere Bijstandseenheid Krijgsmacht (BBEK). De Koninklijke Landmacht leverde tevens een eenheid voor het nabije-gevecht, de Bijzondere Bijstandseenheid Mariniers (BBEM).⁶³

TREINKAPING EN BEZETTING INDONESISCH CONSULAAT IN 1975

Het politieke debat na de Molukse terroristische acties in 1975 toont veel overeenkomsten met het debat in 1973. De houding van het Nederlandse kabinet bleef terughoudend. Zowel in het omschrijven van terrorisme als de dreiging voor de veiligheid en rechtsstaat was de toon zakelijk. Toch werd in het politieke debat meer aandacht geven aan de dreiging van de actie. Sterkere bewoordingen werden gebruikt om de dreiging te omschrijven. Het feit dat de Molukkers opnieuw een aanslag hadden gepleegd, riepen onder de parlementsleden vragen op over het beleid van de regering. Van de belofte die de regering na de actie in 1970 deed, namelijk dat ze het gesprek zouden aangaan met de RMS-regering, was weinig terechtgekomen. Ontruiming van Molukse kampen en een aantal huisdoorzoekingen zorgden voor grote onrust. Ook werden er herhaalde opmerkingen gemaakt door Nederlandse politici over de zinloosheid van de RMS-kwestie. In Molukse kringen zorgde dit voor de overtuiging dat praten toch niet hielp, omdat de Nederlandse regering hen niet serieus nam. De radicalisering van de jonge Molukkers werd gevoed door deze verschillende gebeurtenissen en uitspraken van politici.⁶⁴

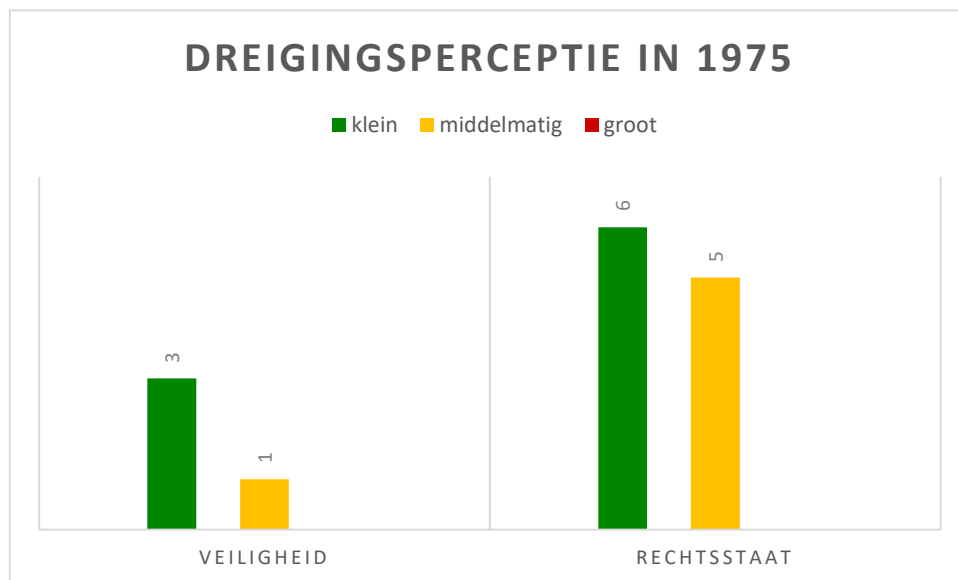
Een aantal Molukse jongeren ging daarom over tot actie: op 2 december 1975 zetten zij de stoptrein van Groningen naar Zwolle ter hoogte van het dorp Wijster stil. De machinist en twee andere passagiers werden tijdens deze treinstaking geëxecuteerd. Op 4 december werd in Amsterdam eveneens een actie begonnen. Zeven jonge Molukkers besloten spontaan de actie in Wijster te ondersteunen. Zij bezetten het Indonesische consulaat en gijzelden daar 46 personen. Pas na twaalf dagen van moeizaam onderhandelen, gaven de treinkapers zich op 14 december over. De bezetters van het consulaat staakten hun actie vijf dagen later. Beide acties werden beëindigd na de toezegging van de Nederlandse regering een gesprek aan te gaan met de Molukse leiders. Aan eisen van de kapers en bezetters zelf was op geen enkele manier tegemoetgekomen.⁶⁵

⁶³ De Graaf, *Theater van de Angst*, 32.

⁶⁴ Ibidem, 37-38.

⁶⁵ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 124-128.

De houding van de regering in de eerste helft van de jaren zeventig inzake de Molukse acties werd ook weer zichtbaar na de acties in 1975. Op 15 januari 1976 schreef minister van Justitie Van Agt een brief aan de Tweede Kamer met daarin een verslag van de gebeurtenissen. Er werd uitgebreid verslag gedaan van de gebeurtenissen alsmede de overwegingen die de regering had gemaakt. Ook werd er verslag gedaan van de inzet van de politie en het leger alsook hoe de medische en psychosociale hulpverlening vorm had gekregen. Toch werd er niet ingegaan op achtergronden, oorzaken of politieke motieven van de Molukse acties. In tegenstelling tot 1970 werden de acties nu wel degelijk getypeerd als ‘terroristisch’. Minister Van Agt sprak in zijn brief over ‘terroristische acties’ en ‘terroristen’. Tweeëntwintig keer werd één van deze woorden gebezigd. Hier is ook geen discussie over met de Tweede Kamer. Parlementsleden deden er zelfs nog een schepje bovenop. In het politieke debat werd er 107 keer gesproken over ‘terreur’, ‘terreurmisdrijven’, ‘terreurdaden’, ‘terroristen’ en ‘terroristische acties’. Hier werd in het politiek debat geen discussie over gevoerd.

Figuur 3: Dreigingsperceptie in 1975

In vergelijking met eerdere Molukse acties werd de dreigingsperceptie na de actie in 1975 groter, zoals te zien is in *figuur 3*. Er werd vaker gesproken over een dreiging voor de rechtsstaat en dit is vaker een dreiging van middelmatige aard. Dit was echter vooral in de Tweede Kamer het geval. De regering was terughoudend in het omschrijven van de dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat. Slechts in summere bewoordingen werd er blijk gegeven van een kleine dreiging en een middelmatige dreiging die er was voor de rechtsstaat. De minister bracht het als volgt onder woorden, echter pas in de laatste alinea van zijn brief: ‘Een democratische samenleving is kwetsbaar voor geweld. Zij dient de moed op te brengen kwetsbaar te blijven. Al degenen die de samenleving vormen moeten er dan echter van

doordrongen zijn dat geweld bij het nastreven van die doeleinden verwerpelijk is en veroordeeld moet worden.⁶⁶

De brief van minister Van Agt aan de Kamer bevatte ook een bijlage met een verslag van het mondeling overleg dat plaatsvond op 29 januari tussen Kamerleden en de minister van Justitie en de minister van Buitenlandse Zaken. Het overleg was informatief van karakter en de commissieleden stelden alleen informatieve vragen. Tijdens dit overleg werd niet gesproken over de dreiging van terrorisme voor de veiligheid of de rechtsstaat. Uiteraard werd hier tijdens het debat wel meermaals over gesproken. Vier keer kan er gesproken worden over een middelmatige dreiging die er uitgaat van de terroristische acties op de rechtsstaat. Ook is er vijfmaal sprake van bewoordingen die laten zien dat een kleine dreiging bestaat voor de rechtsstaat. De heer Gaaij Fortman (PPR) bracht het als volgt onder woorden: 'Doel van het regeeringsoptreden bij terreuracties is het herstel van de schendingen van de democratische rechtsorde. De zware inbreuk op de rechtsorde door het doden en bedreigen van burgers moet worden beëindigd.'⁶⁷ Hoewel het kabinet niet sprak over een dreiging voor de veiligheid, komt dit in het debat in de Tweede Kamer wel ter sprake. Zoals in *figuur 3* zichtbaar is, is er drie keer sprake van een kleine dreiging en één keer van een middelmatige dreiging.

Alhoewel er minder werd gesproken over de dreiging die vanuit deze acties uitgaat voor de Nederlandse veiligheid dan voor de rechtsstaat, is wel een stijgende lijn te zien in het dreigingsbeeld dat er werd geschetst. Voor het eerst werden er bewoordingen aan gegeven die vallen onder een middelmatige dreiging, bijvoorbeeld het citaat zoals hierboven waarin wordt gesproken over een zware inbreuk. Echter, deze bewoordingen moeten wel worden gezien in het licht van het totale debat. Over het algemeen zijn de politieke partijen het eens met het beleid van de regering. Er werden vooral vragen gesteld over concrete voorvallen, zoals het functioneren van de BVD en de recherche.

Opvallend aan het politieke debat is dat er als het gaat om de Nederlandse rechtsstaat en de samenleving vooral debat is over de manier waarop Nederland om moet gaan met dit terrorisme. Welke maatregelen passen binnen de Nederlandse rechtsorde? Dat hier grenzen aan zijn, is de meerderheid het over eens. De minister had dit in zijn brief omschreven als: 'In een rechtsstaat als de onze zijn afdoende garanties dat explosies van geweld kunnen worden voorkomen niet te bieden. Daarvoor zouden de politie en de inlichtingen- en veiligheidsdiensten bevoegdheden moeten krijgen die zich met de grondslagen van ons rechtsbestel niet laten verenigen.'⁶⁸ In een radiogesprek zegt de Minister van Binnenlandse Zaken het als volgt: 'Je kunt alleen effectiever dan tot nu toe optreden tegen dit soort verstoringen van de openbare orde, wanneer je het land overdekt met spionnen en wanneer je bereid bent op grote schaal te gaan afluisteren, zelfs het briefgeheim te gaan schenden, bepaalde instructies

⁶⁶ HTK, Brief van de minister van Justitie, 38.

⁶⁷ HTK, Debat over terreuracties, 12 februari 1976, 2821.

⁶⁸ HTK, Brief van de minister van Justitie, 15 januari 1976, nr. 1-3, 37.

aan de rechterlijke macht te gaan geven. Met andere woorden: je kunt ze alleen dan effectiever dan tot nu toe tegengaan, wanneer je fundamentele rechten en vrijheden gaat opgeven.⁶⁹ Echter, hier moet de houding van de regering wel veranderen. De Gaaij Fortman zegt: 'Ik acht het van groot belang dat onder ons volk begrip ontstaat voor de grenzen van de democratische rechtsorde tegen terreur.'⁷⁰ De heer Drees van DS'70 is het niet eens met deze uitspraken van het kabinet. Hij noemde het een slordige houding: 'Laten wij streven naar een democratie met de erkenning dat de democratie weerbaar moet zijn tegen haar vijanden, zonder défaitisme en zonder tolerantie tegenover criminaliteit.'⁷¹ Veel andere parlementsleden gaven blijk dat ze het hiermee eens zijn. Het gaat hier niet direct om de dreiging vanuit de terroristische acties op de democratie, maar juist vice versa: hoe kan de regering reageren op terroristische acties conform de Nederlandse rechtsstaat? Waar liggen de grenzen?

TREINKAPING DE PUNT EN BEZETTING LAGERE SCHOOL IN 1977

Na de treinkapingen in 1975 leek er enig schot te komen in de Molukse zaak door de oprichting van het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers (IWM) op 25 februari 1976. Ook vond een gesprek plaats tussen een Molukse afvaardiging en een delegatie van het kabinet. Hieruit ontstond een gemengde Commissie van overleg Zuid-Molukkers/Nederlanders. Voor de jonge Molukkers zijn deze twee organen echter maar zoethoudertjes. Concrete politieke resultaten blijven uit en dat toont dat de houding van de Nederlandse regering niet fundamenteel veranderd is. Een bewijs daarvan wordt gezien in de ontruiming van het woonoord Vaassen op 14 oktober 1976. De marechaussee zet daarbij pantserwagens in die niet alleen lege barakken vernielen maar ook woningen met huisraad en al.⁷² Op 23 mei 1977 vinden twee nieuwe acties plaats. Acht mannen en een vrouw brengen bij het dorpje De Punt een trein tot stilstand. Tegelijkertijd dringen vier mannen een lagere school binnen en gijzelen daar vijf onderwijzers en 105 schoolkinderen. De kapers hebben het vaste voornemen om niemand te doden en zij houden zich in de uitputtende dagen die volgen hier ook aan. Na drie weken is het geduld van de regering op. Op zaterdagochtend 11 juni gaan de BBE's tot actie over en maken daar een einde aan. Tijdens de bevrijdingsacties vallen er acht doden, zes kapers en twee gegijzelden.⁷³

⁶⁹ HTK, Debat over terreuracties, 12 februari 1976, 2822.

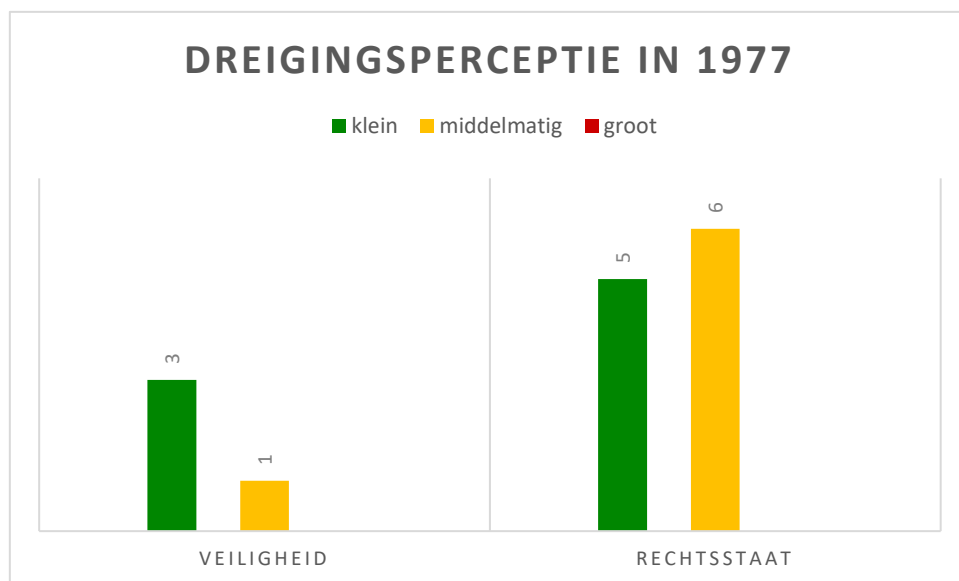
⁷⁰ Ibidem, 2823.

⁷¹ Ibidem, 2824.

⁷² Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 129-131.

⁷³ Ibidem, 131-134.

Op 22 juni 1977 schreef minister van Justitie Van Agt een brief aan de Tweede Kamer met daarin een verslag van de gebeurtenissen en antwoorden op alreeds gestelde vragen. Opnieuw gebruikte het kabinet woorden als ‘terughoudendheid’ om daarmee te tonen dat zij niet allerlei informatie zal geven. Ook de voorlichting aan pers en publiek over de overvallen op de trein en de school werden gekenmerkt door terughoudendheid, aldus de regering.⁷⁴ Dezelfde type woorden werden gebruikt bij de omschrijving van terrorisme, zoals ‘terroristische acties’ en ‘terreurdaden’. 12 keer werd dit gebruikt in de brief die de regering schreef. Ook werd de dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat maar summier onder woorden gebracht. Wat betreft de veiligheid, werd één keer gesproken over een kleine dreiging die de acties hadden. Dit is opvallend, want de situatie ten opzichte van 1975 was aanzienlijk anders. Allereerst was er sprake van de gijzeling van kinderen, waar in de Nederlandse samenleving grote ophef over was. Daarnaast was dit de eerste actie die de Nederlandse regering met geweld moest beëindigen. De dreiging voor de Nederlandse rechtsstaat werd drie keer onder woorden gebracht als een kleine dreiging.

Figuur 4: Dreigingsperceptie in 1977

Op 23 juni volgde het debat in de Tweede Kamer. Vanuit de Kamer was er bijval voor de houding van de regering. Mevrouw Wessel-Tuinstra (D'66) prees de waardige en rustige reactie van de Kamer en regering.⁷⁵ Door andere partijen werd deze houding van de regering ook geprezen. Wat betreft de omschrijving van terrorisme werd ook niet afgeweken van voorafgaande jaren. 48 keer vielen er in dit debat woorden rond terrorisme en terroristische acties. Hierbij werd hetzelfde taalgebruik gehanteerd

⁷⁴ HTK, Brief van de minister van Justitie, 22 juni 1977, nr. 1-2, 14.

⁷⁵ HTK, Debat over treinkaping en bezetting school, 23 juni 1977, 201.

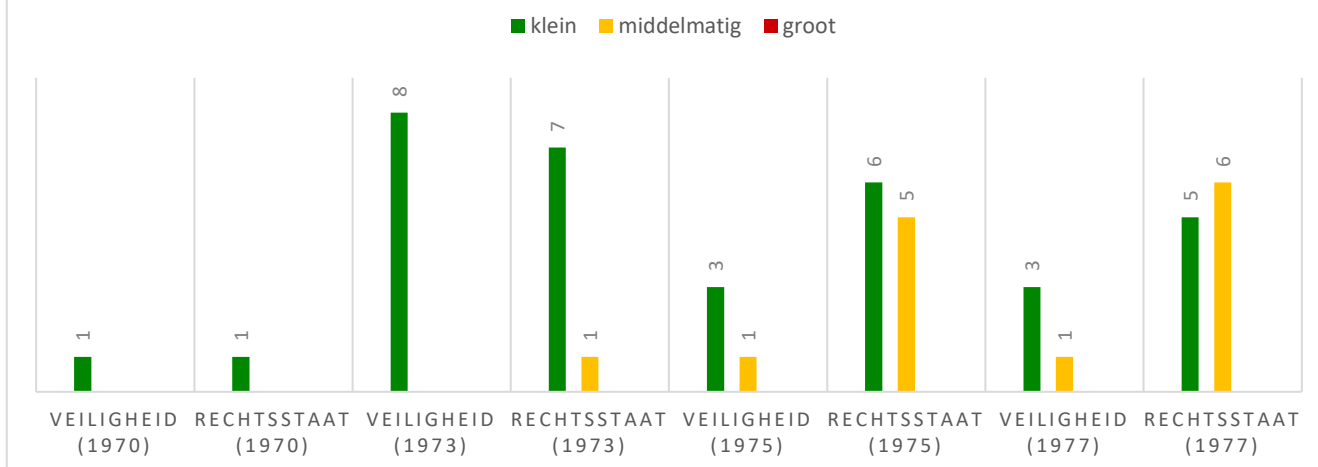
als de jaren daarvoor. Toch werd in toenemende mate gesproken over een dreiging voor de Nederlandse rechtsstaat en de veiligheid. Waar in 1975 al meerdere keren sprake was van een middelmatige dreiging, werd dit na de kapingen in 1977 ook meer. Zes keer is er sprake van een middelmatige dreiging en twee keer van een kleine dreiging. Er werden dus andere type woorden gebruikt bij het omschrijven van het dreigingsbeeld. Zo werd er gesproken over 'grove schendingen' en 'zware inbreuken'. Veel Kamerleden haalden het aan dat de inbreuk op de rechtsorde het belangrijkste onderwerp van het debat moest zijn. *Figuur 4* laat zien dat er in totale politieke debat elf keer werd gesproken over een dreiging voor de rechtsstaat en vier keer over een dreiging voor de veiligheid. Opnieuw valt op dat er vaker werd gesproken over een dreiging voor de rechtsstaat dan voor een dreiging voor de veiligheid.

CONCLUSIE

Om een antwoord te geven op de vraag hoe in het Nederlandse politieke debat de perceptie van de dreiging werd verwoord na de Molukse acties in de jaren zeventig, heb ik aandacht gegeven aan drie onderwerpen. Als eerste heb ik onderzocht wat als dreiging werd gezien en hoe deze werd gedefinieerd. Van meet af aan bestond grote terughoudendheid om het etiket 'terrorist' te gebruiken. Vooral bij de actie in 1970 bleek dat dit woord nog niet gebezigd werd in het politieke debat. Maar dit blijkt ook uit het eerste beleidsdocument, de 'terreurbrief' van president Biesheuvel. Al werden hier wel woorden gebruikt die het verschijnsel van terrorisme omschrijven, toch werden deze termen niet duidelijk afgebakend. Hier was wel enig debat over in de Tweede Kamer, maar uiteindelijk leggen de parlementsleden zich bij de houding van het kabinet neer. Ook in de jaren daarna werd terrorisme niet duidelijk gedefinieerd, al werden ze wel in toenemende mate gebruikt. Behalve de beknoptheid en terughoudendheid van de politieke uitlatingen voor terrorisme, valt ook op dat in de jaren zeventig geen sprake was van eventuele aanpassingen van de wet, laat staan de invoering van speciale antiterrorismewetgeving. Terrorismebestrijding werd beschouwd als een politiezaak.

Als tweede heb ik onderzocht wat in het politieke debat beschouwd werd als het bedreigde object van terrorisme. Hierbij heb ik gekeken hoe terrorisme werd gezien als een dreiging op de veiligheid in Nederland en de Nederlandse rechtsstaat. Gelijk hiermee in verband staat mijn derde vraag op welke manier de dreiging zichtbaar werd gemaakt. Een aantal dingen vallen hierbij op. Over het algemeen werd er slechts summier gesproken over een dreiging voor de rechtsstaat en de veiligheid. Al werd het wel genoemd, het was geen punt van debat. Wel werd de dreiging door de jaren heen in toenemende mate verwoord, zoals *figuur 5* laat zien. Dit is zowel een toename in frequentie van gebruik van deze woorden als een toename in de mate van de dreiging. Er werd namelijk vaker gesproken over

DREIGINGSPERCEPTIE IN DE JAREN ZEVENTIG

Figuur 5: Dreigingsperceptie in de jaren zeventig

de dreiging maar er is ook meer sprake van een middelmatige dreiging. Hier is ook een verschil zichtbaar tussen het kabinet en de Tweede Kamer. Het kabinet was zeer terughoudend in het verwoorden van deze dreiging, terwijl in het parlementaire debat wat volgt hier vaker en met steviger woorden over werd gesproken. Zo werd er vanaf 1975 gesproken over zware inbreuken en in 1977 over grove schendingen van de rechtsorde.

Als laatste is er een verschil tussen de dreiging zoals die geformuleerd werd voor de veiligheid en de dreiging voor de rechtsstaat, zoals zichtbaar is gemaakt in *figuur 5*. Aan de dreiging die terrorisme had op de rechtsstaat werd vaker gesproken, terwijl over de veiligheid maar weinig woorden werden gegeven. In de onderzochte debatten werd zeventien keer de dreiging op de veiligheid verwoord, terwijl er 31 keer werd gesproken over de dreiging voor de Nederlandse rechtsstaat.

In de literatuur is het ct-beleid van de Nederlandse overheid getypeerd als de 'Dutch Approach'.⁷⁶ Dit beleid kenmerkte zich door het streven naar het voorkomen van geweld en het de-escaleren van terroristische daden. Wanneer er terroristische acties plaatsvonden, was de overheid erop gericht de maatschappelijke orde te bewaken en de schade zoveel mogelijk te beperken door tijd te rekken, te onderhandelen en eindeloos te praten.⁷⁷ Deze benadering had tot doel te voorkomen dat terroristen angst konden aanwakkeren onder de bevolking. Daarnaast zorgde het ervoor dat daders de kans hebben weer terug te keren in het democratische systeem. Terrorismedeskundige Peter Klerks noemde dit in 1989 al een strategie van 'pappen en nathouden'.⁷⁸ Mijn onderzoek laat zien dat dit beeld

⁷⁶ De Graaf, *Theater van de Angst*, 27. E. Muller, *Terrorisme. Studies over terrorisme en terrorismebestrijding*, 579-612. P. Klerks, *Terreurbestrijding in Nederland, 1970-1988*, 41.

⁷⁷ Abels, 'Je wilt niet geloven dat zo iets in Nederland kan', 123.

⁷⁸ P. Klerks, *Terreurbestrijding in Nederland, 1970-1988*, 41.

van het Nederlands beleid maar ten dele klopt. Alhoewel de eerste aanzetten worden gegeven voor het Nederlands ct-beleid, die inderdaad gekenmerkt wordt door de-escaleren van geweld en onderhandelingen, kan er nog niet echt gesproken worden over een beleid. In ieder geval is het beleid van ‘pappen en nathouden’ geen bewuste beleidskeuze geweest. In 1970 werd in Wassenaar ter plekke geïmproviseerd in de benadering van de Molukse terroristen. Bij de presentatie van het ct-beleid in 1973 blijkt dat de strategie niet noodzakelijk een ‘soft’ beleid was. De regering was zeker niet liberaal of tolerant in haar optreden. Terroristische daden waren strafbare feiten die met meer inspanningen van politie en justitie moesten worden aangepakt. Dit blijkt wel uit de gewelddadige beëindiging van de gijzeling in 1977. Veel eerder, zo blijkt uit mijn onderzoek, was het beleid van het kabinet erop gericht de dreiging die van de terroristische acties uitging zo veel mogelijk te beperken. Er werden geen doemscenario’s geschilderd of een klopjacht gehouden op organisaties of bevolkingsgroepen. De houding van de regering was zeer terughoudend en het discours over de veiligheid en rechtsstaat zakelijk.⁷⁹

⁷⁹ De Graaf, *Theater van de Angst*, 27, 43-44.

NOVEMBER 2004: TERRORISMEBESTRIJDING IN ANDER LICHT

AANSLAGEN 9/11 EN NEDERLANDSE ANTI-TERRORISMEWETGEVING

Ruim veertienduizend mensen bevonden zich op 11 september 2001 om 8.46 uur in de Twin Towers van het World Trade Center als vlucht 11 van American Airlines de gebouwen doorboort. Wat volgde, was een ramp. Deze aanslagen, waarbij twee vliegtuigen zich in de Twin Towers van het World Trade Center boorden en een vliegtuig in het Pentagon, betekenden een radicale omslag in het denken over terrorisme. Het verschijnsel terrorisme werd bovenaan de politieke agenda gezet. En dat is niet verwonderlijk: de aanslagen vormen de ergste terroristische daad uit de geschiedenis met de meeste slachtoffers. In de jaren daarna namen nationale regeringen en internationale organisaties, zoals de Verenigde Naties en de Europese unie, talloze wetten en maatregelen aan deze 'nieuwe' vorm van terrorisme te bestrijden. Ook in Nederland betekenden deze aanslagen een grote verandering in de Nederlandse terrorismewetgeving.⁸⁰ De regering omschreef het in de Tweede Kamer als volgt:

'De Veiligheid van Nederland, met zijn op democratie en individuele vrijheid gebaseerde systeem, wordt ernstig bedreigd. Het lijken zware woorden, maar de risico's voor onze samenleving zijn sinds tijden niet zo groot geweest. Dat komt vooral omdat wij thans geconfronteerd worden met een dreiging van islamitisch terrorisme, waarbij de daders een andere logica en motivatie (religieus) hanteren dan terroristen in het verleden en zij bovendien opoffering van het eigen leven tot ideaal hebben verheven.'⁸¹

De dag na de aanslagen kwamen de leden van de Algemene Raad van de Europese Unie en de Noord-Atlantische Raad bijeen in Brussel. Een dag later deden de minister van Buitenlandse Zaken van Aartsen (1998-2002) en minister van Defensie De Grave (1998-2002) verslag hierover aan de Tweede Kamer. In de totstandkoming van de antiterrorismewetgeving heeft Nederland weinig te zeggen. Omdat het land deel uitmaakt van de Verenigde Naties en de Europese unie, is Nederland gehouden aan de afspraken die daar worden gemaakt. Toch nam het kabinet initiatieven die verder gingen dan de afspraken die internationaal werden voorgeschreven.⁸² Een reeks nieuwe wetten en maatregelen werd in Nederland geïntroduceerd. Niet alleen op het gebied van strafrecht, maar ook via het bestuursrecht, het

⁸⁰ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 223.

⁸¹ Handelingen Tweede Kamer, Bestrijding internationaal terrorisme, zitting 2001-2002, 29925, nr. 2.

⁸² Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 224.

vreemdelingenrecht en het civiele recht werd terrorisme aangepakt. Een heel andere aanpak dan na de bezetting van de Indonesische ambassade in Wassenaar in 1970. Een kleine maand na de aanslagen in de VS kwamen de minister-president en de ministers van Justitie, Binnenlandse Zaken, Financiën en Defensie met een 'Terreurbrief', zoals deze ook in 1973 aan de Kamer werd gestuurd.⁸³ Onder de titel 'Actieplan terrorismebestrijding en veiligheid' werd een pakket aan maatregelen gepresenteerd die Nederland weerbaarder moest maken tegen terrorisme. Dit in tegenstelling tot de Terreurbrief van 1973 waar geen enkele nieuwe wetgeving mee gemoeid was. Voor het kabinet was het geen vraag meer of er nieuwe wetgeving moet komen: 'Het opstellen van het pakket maatregelen, samen een actieplan terrorismebestrijding en veiligheid vormend, is onder de huidige omstandigheden een logische en noodzakelijke stap.', aldus de brief.⁸⁴ Zware maatregelen werden genomen: invoering van een Europees aanhoudingsbevel, strafbaarstelling van terrorisme, versnelde aanpak van de financiering van terroristische organisaties, intensivering van de samenwerking tussen de Europese inlichtingen- en veiligheidsdiensten en een actieve rol van het in Den Haag gevestigde Europol.⁸⁵ De maatregelen de Nederlandse overheid nam, sloten naadloos op de Europese maatregelen aan. In de Terreurbrief kondigden de ministers ook aan vaart te zetten achter de ontwikkeling van biometrische identificatiemogelijkheden. Verschillende diensten, zoals het KLPD, de Kmar de BBE's van de politie, Defensie en de Koninklijke Marechaussee, kregen extra personeel.⁸⁶ Maar liefst veertien 'actiepunten' hadden betrekking op de aanpak van terroristische geldstromen. Zo moesten alle trustkantoren onder toezicht van de DNB worden gebracht en werden ook alle money transferkantoren onder toezicht gesteld.⁸⁷

In totaal zijn in Nederland ongeveer twintig instanties betrokken bij de bestrijding van terrorisme. Om samenwerking tussen deze verschillende instanties te verbeteren, is de Nationale Coördinator Terrorismebestrijding (de NCTb) aangesteld.⁸⁸ Niet alleen is er fors geïnvesteerd in de capaciteit van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, maar ook in de verbetering van informatie-uitwisseling tussen de diensten onderling.⁸⁹ Op initiatief van Peter van Zunderd, de korpschef van het KLPD (Koninklijke landelijke politiediensten), werd de CT-Infobox opgezet, in samenwerking met de AIVD. Ook het Openbaar Ministerie, de landelijk terreurofficier en de NCTb treden toe. Dit geautomatiseerde systeem werkt zo dat als de AIVD informatie heeft die van belang kan zijn voor het

⁸³ Handelingen Tweede Kamer, Terroristische aanslagen in de Verenigde Staten, 5 oktober 2001, zitting 2001-2002, 27925, nr. 10.

⁸⁴ HTK, Terroristische aanslagen in de Verenigde Staten, 1.

⁸⁵ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 226.

⁸⁶ HTK, Terroristische aanslagen in de Verenigde Staten, 13.

⁸⁷ *Ibidem*, 12.

⁸⁸ Frank van der Linden, *Deurwaarders van Allah! Achtergronden van het hedendaags terrorisme in Nederland* (Den Haag 2007) 41.

⁸⁹ Van der Linden, *Deurwaarders van Allah!*, 41.

KLPD, er een advies komt aan de dienst om die informatie met het korps te delen. Is er sprake van strafbare feiten, dan gaat er een signaal naar het OM. In andere gevallen kan het IND of de AIVD aan de slag.⁹⁰ Deze CT-Infobox zal straks ook van belang zijn bij het onderzoek na de moord op Theo van Gogh.

MOORD OP THEO VAN GOGH

Deze CT-Infobox staat nog in de steigers als op 2 november 2004 Theo van Gogh in Amsterdam wordt vermoord. Op de fiets op weg naar zijn werk, werd hij in de Linnaeusstraat door Mohammed Bouyeri met een pistool onder vuur genomen. Van Gogh vluchtte naar de overkant van de weg, rende een of twee keer om een auto heen en zakte op het fietspad in elkaar. Bouyeri schoot daarop van korte afstand vijf kogels af in de buik van Van Gogh. Daarna sneed Bouyeri met een mes de keel van Van Gogh door en stak het mes vervolgens in Van Goghs borst. Met een kleiner mes stak de dader daarna een brief gericht aan Ayaan Hirsi Ali op het lichaam van Van Gogh. Na de arrestatie van Bouyeri werd op zijn lichaam een afscheidsbrief gevonden voor het geval hij kwam te overlijden. Later verklaarde Bouyeri ook dat hij het liefst door de politie zou zijn doodgeschoten. Hij had als een martelaar voor zijn geloof willen sterven. Dat blijkt ook uit het pamflet op het lichaam van Van Gogh.⁹¹

Hoe is Mohammed B. in staat geweest om deze moord te plegen en waarom was Theo van Gogh het doelwit? Het radicaliseringsproces dat zich bij hem voltrok, krijgt vorm als hij in contact komt met wat later het Hofstadnetwerk gaat heten. De AIVD gaf overigens deze naam aan dit netwerk. In de zomer van 2002 kreeg de AIVD in toenemende mate oog voor een groepje jonge moslims, die zich verzamelden rond Abu Khaled, een charismatische prediker van Syrische afkomst. Bijna een jaar later, in het voorjaar van 2003, kwam bij de dienst steeds sterkere aanwijzingen binnen dat jongeren binnen dit netwerk aan het radicaliseren waren. Mohammed B. werd gezien als een persoon die een ondersteunende rol had binnen dit netwerk. Zo werd er regelmatig gebruik gemaakt van zijn huis en auto. In september en oktober van hetzelfde jaar kwam het onderzoek naar dit netwerk in een stroomversnelling. Er waren aanwijzingen dat leden iets aan het voorbereiden waren. Alhoewel Mohammed niet gerekend werd tot de kern, signaleerde het AIVD wel dat hij uiterlijke kenmerken van radicalisering vertoonde. In oktober vonden huiszoeken plaats in woningen waar Hofstadleden verbleven. Ook de woning van Mohammed B. werd doorzocht. Vijf jonge mannen werden aangehouden. Na twee dagen kwamen zij weer op vrije voeten omdat het Openbaar Ministerie te weinig bewijs had om hen langer vast te houden. Pas in het voorjaar van 2004 waren er nieuwe ontwikkelingen. Het werd steeds duidelijker voor de AIVD dat Mohammed B. gevoelig was voor de radicale interpretatie van de islam. In de tijd erna werden

⁹⁰ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 234-235.

⁹¹ Buruma, *Dood van een gezonde roker*, 7-8.

diverse onderzoeken gedaan, maar van enige betrokkenheid van Mohammed B. was geen sprake. Eind september 2004 werd hij nog wel betrapt op zwartrijden in de metro. Bij de fouillering vonden agenten briefjes met telefoonnummers en e-mailadressen van leden van het netwerk. Mohammed werd aangehouden maar later ook weer vrijgelaten.⁹² In november 2004 volgde de moord op Van Gogh

Eén van de hoofdvragen van het politieonderzoek naar de moord op Theo van Gogh luidde: handelde Mohammed B. alleen of kreeg hij hulp? Alhoewel er geen concrete aanwijzingen zijn dat hij hulp kreeg van andere leden van het netwerk, blijft het OM tot op de dag van vandaag van oordeel dat Mohammed hulp heeft gehad. Zeker op financieel gebied moet hij geholpen zijn. In ieder geval bleek tijdens het onderzoek naar de Hofdstadgroep dat Mohammed B. een grotere rol in dat netwerk moet hebben gespeeld dan tot dan toe werd aangenomen. Het gedicht 'In Bloed Gedoopt', dat hij op het lichaam van Van Gogh achterliet, schreef hij voor 26 september. In de zomer van 2004 werkte hij ook aan open brieven aan Geert Wilders, Ayaan Hirsi Ali en de Amsterdamse wethouder Ahmed Aboutaleb. Het waren allemaal dreigbrieven waarin ze met de dood worden bedreigd. Islamoloog Ruud Peters, die door het OM gevraagd werd onderzoek te doen naar de geschriften van Mohammed B, vermoedt dat B. gezien de open brieven moordaanslagen op diverse personen heeft overwogen. Waarom dan uiteindelijk toch Theo van Gogh? Als regisseur van de door Ayaan Hirsi Ali geschreven film *Submission*, was hij kennelijk het makkelijkste doelwit.⁹³

De schok na de moord op Theo van Gogh in Nederland was groot. Dit bleek al op de avond van de dag van de moord als er op de Dam in Amsterdam een luidruchtige wake wordt gehouden ter nagedachtenis aan van Gogh. Ongeveer 20.000 mensen nemen hier deel aan. De dagen daarna vonden er ook een aantal protesten plaats op de Dam. Op onderstaande afbeelding is één van deze protesten zichtbaar. Veel mensen kwamen daarvoor op de been om uiting te geven aan hun afschuw en verontwaardigheid over de moord op Theo van Gogh. In Nederland ontstond een fel debat over de toestand van ons land. Nederland zou Nederland niet meer zijn, Nederland zou op de verkeerde weg zijn en Nederland zou zijn onschuld zijn verloren. Een tweede schokgolf ging door Nederland wanneer het kabinet de brieven die Mohammed B. op het lichaam van Theo van Gogh achterliet, publiceerde.⁹⁴ Bouyeri's open brief was niet aan Theo van Gogh, maar aan Ayaan Hirsi Ali gericht. Zij was een 'afvallige' die rebelleerde tegen haar eigen geloof en die een willig werktuig geworden was van 'zionisten en kruisvaarders'. Ze was een 'soldaat van het kwaad', 'leugenaar', die zich 'stuk zou lopen op de islam', aldus de brief.⁹⁵

⁹² Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 19-23.

⁹³ Ibidem, 25-27.

⁹⁴ Ibidem, 236.

⁹⁵ Buruma, *Dood van een gezonde roker*, 10.

Afb. 2: Protesten op de Dam

In binnen- en buitenland leidde de moord tot omvangrijke media-aandacht. De algemene reactie in kranten was dat na de Verenigde Staten en Spanje nu ook Nederland getroffen is door het terrorisme. Door de Amerikaanse ambassade in Den Haag werd het in september 2005 vergeleken met de aanslagen van 11 september op het WTC in New York. Volgens de ambassade is de moord 'een vergelijkbare traumatische ervaring' en 'een wake-up call voor de Nederlanders'.⁹⁶ Na afloop van de wekelijkse ministerraad antwoorde vicepremier Zalm op de vraag of het oorlog is: 'Ja, het is oorlog.' En inderdaad leek Nederland de tijd erna op een brandhaard. Op enkele plekken in het land werd brand gesticht in moskeeën en kerken. Een islamitische school in Uden brandde volledig uit.

POLITIEK DEBAT NA DE MOORD

Al dezelfde dag van de moord kwam het kabinet met een brief waarin de tot dan toe bekende feiten in staan, een eerste verslag van de beveiliging van de Theo van Gogh en de genomen maatregelen en consequenties. Hierin werd het woord terrorisme niet genoemd. Het kabinet sprak slechts over een 'criminele daad' en 'gewelddadige acties'. Wel sprak het kabinet zich uit over deze daad: 'In de rechtsstaat is de vrijheid van het debat een absolute voorwaarde. Het kabinet werpt het idee van een samenleving waarin mensen voor hun leven moeten vrezen als zij uitkomen voor hun mening, verre van

⁹⁶ <http://nos.nl/artikel/214444-moord-van-gogh-het-9-11-van-nederland.html>

zich.⁹⁷ Toch haastte de regering eraan toe te voegen dat er op een 'beheerste wijze' gereageerd moet worden. Kort na dit eerste verslag publiceerde het kabinet ook de brief die achtergelaten is op het lichaam van Van Gogh en de aangetroffen tekst bij de verdachte. Dit laatste is overigens tegen de zin van het OM.⁹⁸

Op 10 november, acht dagen na de moord, kwam het kabinet met een uitgebreidere brief. Dit is tevens de beantwoording van 43 vragen die de vaste commissies voor Justitie en voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties aan de ministers hadden voorgelegd. Deze commissies waren samengesteld uit alle politieke partijen die op dat moment zitting hadden in de Tweede Kamer.⁹⁹ Deze vragen gingen niet over de veiligheid of de Nederlandse rechtsstaat. Drie keer werd er in deze vragen gesproken over terrorisme of terroristen. De vragen gingen vooral over de beveiliging van Van Gogh en het functioneren van de AIVD rond de persoon van Mohammed B. De 44 pagina's tellende brief van de minister van Justitie, Donner en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, minister Remkes ging daarom vooral op deze twee zaken in. 28 pagina's bevatten een feitenreconstructie over de informatie-uitwisseling van de verdachte. Vooral de AIVD gaf hier een openhartig verslag van. Uit deze reconstructie bleek dat bij geen van de Infobox-partners (AIVD, OM, politie en IND) de informatie over Mohammed B. zodanig werd opgevat dat hij besproken zou moeten worden. Alhoewel de AIVD hem wel gevolgd had, werd er aan hem niet meer aandacht geschonken dan aan de andere leden van het Hofstadnetwerk. In de brief beloofde het kabinet nog meer maatregelen tegen terrorisme. Zo wil het een methode in het leven roepen die websites met radicale inhoud kan verwijderen. Ook kondigde de regering een wetsvoorstel aan over de dubbele nationaliteit en het ontnemen daarvan. Ook zou er onderzocht worden of belediging en godslastering en het verheerlijken of goedpraten van ernstige misdrijven, strafbaar kon worden gesteld.¹⁰⁰

De omschrijving van terrorisme door het kabinet is duidelijk anders dan in de jaren zeventig. Hier is geen terughoudendheid meer te bespeuren. 24 keer werd gesproken over terrorisme. Er werden dan ook bewoordingen gebruikt zoals 'islamitisch terrorisme', 'islamitisch-terroristische netwerken' en 'straatterreur'. Daarnaast werden de gebruikelijke termen zoals 'terroristische aanslag' en 'terroristische acties' gebruikt. Er werd niet meer terughoudend gesproken over het fenomeen van terrorisme in Nederland. Onder de titel 'Radicalisering: waar hebben we het over?' gaf de regering een uiteenzetting hoe zij de radicale groeperingen in Nederland in beeld hebben: 'Dat, potentieel gewelddadig, radicalisme zich ook in Nederland voordoet, is niet nieuw. De AIVD heeft hierover meermalen in openbare notities gerapporteerd. Het verschijnsel is ook niet beperkt tot alleen het

⁹⁷ HTK, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, 2 november 2004, nr. 1, 1.

⁹⁸ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 236.

⁹⁹ HTK, Lijst van vragen en antwoorden, 10 november 2004, nr. 4.

¹⁰⁰ Eikelenboom, *Niet bang om te sterven*, 236.

islamitisch radicalisme. Het aantal personen en netwerken in Nederland dat in termen van actief daadwerkelijk geweld denkt en handelt, is naar ons inzicht beperkt. Maar de voedingsbodem waaruit daarvoor geput wordt, is breder. Over de omvang daarvan valt met zekerheid weinig te zeggen, maar er dient eerder in termen van duizenden gedacht te worden dan in honderden.¹⁰¹

De inleiding van de brief begint met het volgende citaat:

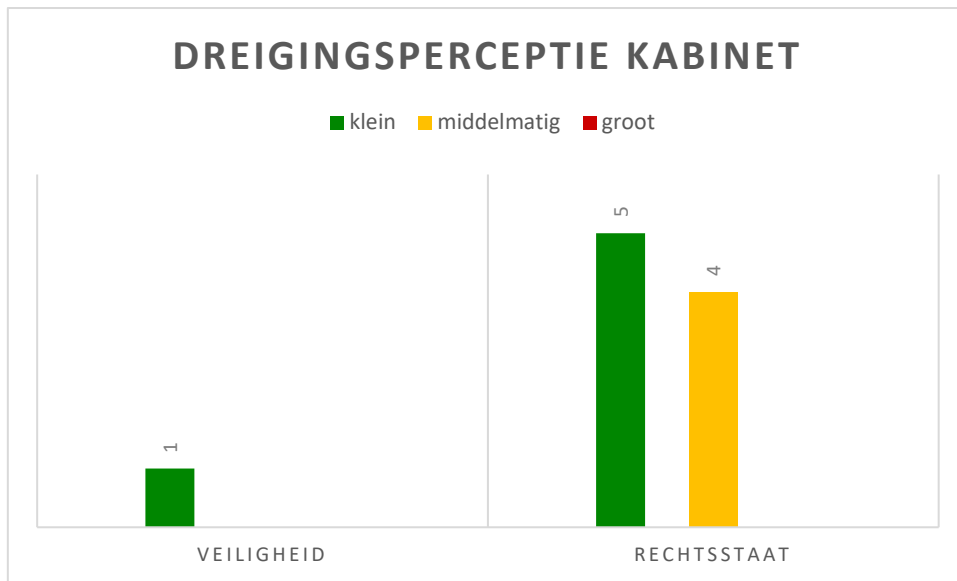
‘Deze aanslag met terroristisch karakter heeft Nederland enorm geraakt, niet alleen vanwege de wijze waarop zij werd gepleegd en het vermoedelijk motief van de daad, maar vooral ook vanwege de onomkeerbare conclusie dat sommigen in onze samenleving vergaand geradicaliseerd zijn en de implicaties van deze conclusies voor de leefbaarheid van de samenleving en de onderlinge verhouding van bevolkingsgroepen daarin. (...) Nederland is een open en verdraagzame samenleving en moet dat blijven. De aanslag op Van Gogh mag daar niets aan veranderen. (...) Een open, verdraagzame en saamhorige samenleving kan zich alleen handhaven, als overheid en samenleving in staat zijn om de dreigende aantasting daarvan te bestrijden op een wijze die tegelijk effectief is en recht doet aan de waarden die daarmee beschermd worden. Kleine geradicaliseerde groepen of mensen die het recht in eigen hand nemen en met geweld hun gelijk willen halen, vergiftigen de onderlinge verhoudingen en maken dat het beleid door angst en vrees beheerst dreigt te worden.’¹⁰²

Het zijn dergelijke woorden die het kabinet gebruikt om de dreiging van de moord te omschrijven als een dreiging op de hele Nederlandse samenleving. Twee keer wordt dit omschreven als een kleine dreiging en vier keer als een middelmatige dreiging. Zo schreef de regering in zijn brief: ‘In een open, democratische samenleving staat het een ieder binnen de grenzen van de wet vrij zijn mening te koesteren en anderen zonodig van zijn gelijk te overtuigen. Bij het godsdienstig radicalisme waar we met de aanslag mee geconfronteerd worden, gaat het om het doorschieten van iets wat we in beginsel tot de essentiële waarden van de samenleving rekenen: de vrijheid van geloofsovertuiging, van meningsuiting, en de ruimte om onszelf te zijn.’¹⁰³ Nergens werd in de brief gewag gemaakt van een dreiging op de Nederlandse veiligheid.

¹⁰¹ HTK, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 10 november 2004, 9.

¹⁰² HTK, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 1-2.

¹⁰³ Ibidem, 9.

Figuur 6: Dreigingsperceptie in de stukken van het kabinet, november 2004

Figuur 6 laat samenvattend zien hoe vaak door de regering in de brieven aan de Tweede Kamer schreef over een dreiging voor de veiligheid en voor de rechtsstaat. Het is voor het eerst dat het kabinet zo vaak sprak over een middelmatige dreiging. Verder valt op dat er vaker werd gesproken over een dreiging voor de rechtsstaat dan voor de veiligheid.

Op 11 november 2004 debatteerde de Kamer over de moord en de terrorismeaanpak van het kabinet. In totaal werd er 94 keer gesproken over terrorisme. Net zoals het kabinet, sprak de Tweede Kamer meerdere keren over ‘moslimterroristen’, ‘terroristische islam’ en ‘islamitisch terrorisme’. Het beeld van dit soort terrorisme werd scherp afgezet tegen het ‘onschuldige Nederland’. CDA’er Verhagen zei: ‘Afgezet tegen de rest van de wereld was Nederland een eiland van fatsoen en tolerantie. Wij worden nu geconfronteerd met zaken die onze vrijheid en democratie bedreigen en met mensen die in onze samenleving verblijven die bereid en in staat zijn aanslagen te plegen. Er is bezorgdheid, schrik en angst in de Nederlandse samenleving en het is noodzakelijk ons gezamenlijk in te zetten voor een fatsoenlijke samenleving waarin iedere burger zich veilig voelt, waar vrijheid wordt gewaarborgd en wij elkaar beschermen tegen wat verwerpelijk is en haaks staat op de waarden die wij hoog achten.’¹⁰⁴ Deze visie op de terrorismeaanslag en op de dreiging van het islamitisch terrorisme werd door het grootste deel van de Tweede Kamer gedeeld. Van Aartsen (VVD) bracht het als volgt onder woorden: ‘Het zelfbeeld van de polder ligt min of meer in duigen. Dat was min of meer onze nationale trots, ons World Trade Centre, neergehaald door een terrorist.’¹⁰⁵ Toch is er verschil te zien tussen de verschillende partijen. Het is niet verwonderlijk dat Wilders, in 2004 nog onafhankelijk Kamerlid, hier stevige

¹⁰⁴ HTK, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 22-1282.

¹⁰⁵ Ibidem, 22-1282.

bewoordingen voor gebruikte. Hij begon zijn bijdrage met de volgende woorden: 'Ik ben woest, omdat Theo van Gogh op een barbaarse wijze door een moslimterrorist, met ook nog fascistische ideeën, is vermoord.'¹⁰⁶ Ook de heer van As (LPF) zei het in stevige bewoordingen: 'Met de beestachtige moord op Theo van Gogh zijn extremistische gedachten in een brute aanslag omgezet.'¹⁰⁷

Niet alleen over het fenomeen terrorisme spraken de Kamerleden in deze woorden. Ook de dreiging werd in stevige bewoordingen onder woorden gebracht. Wilders bijt de spits af. Over de aanpak van terrorisme in Nederland was hij woest: 'In Nederland zijn wij te lang te tolerant geweest voor mensen die onze democratie het liefst om zeep willen helpen, zoals mensen die de radicale islam aanhangen en daarvoor graag willen sterven. Mensen die ons de facto de oorlog hebben verklaard. Mensen die ons eerder lieten weten dat zij houden van de dood en wij van het leven. Mensen die met hun godsdienstige waanideeën het liefst zo veel mogelijk dood en verderf zaaien.'¹⁰⁸ Collega van Aartsen (VVD) stelde de moord op Van Gogh op één lijn met de aanslagen in New York en Madrid en 'daarmee is de moordaanslag die hij pleegde een product van de internationale jihad. Het is politiek geweld.'¹⁰⁹ Hij verwees ook naar de Molukse aanslagen van de jaren zeventig: 'In Nederland zijn wij niet gewend om te gaan met deze typen van geweld. Met uitzondering van de Molukse treinkapingen uit de jaren zeventig hebben wij sinds 1945 geen politiek geweld meer gezien.'¹¹⁰ Femke Halsema van GroenLinks zei, mede naar aanleiding van de brandstichtingen op scholen, kerken en moskeeën: 'Zoals de moord op Van Gogh een welbewuste aanslag was op het vrije woord, zo zijn dit ook aanslagen op het onderwijs, op de vrijheid van religie: aanslagen op onze verdraagzaamheid.'

31 keer werd de moordaanslag verwoord als een dreiging op de Nederlandse rechtsstaat. Twaalf keer gaat het om een kleine dreiging, twaalf keer om een middelmatige dreiging en zeven keer om een grote dreiging. Nog niet eerder werd er met het dit type woorden de dreiging onder woorden gebracht. Wilders spak over het 'om zeep helpen' en 'vernietigen' van de Nederlands democratie.¹¹¹ De heer van As van de LPF doet er nog een schepje bovenop: 'In ons land is het inmiddels tien over twaalf. De omvang van de dreiging waarmee Nederland wordt geconfronteerd, kan nauwelijks worden overschat.'¹¹² Ook de PvdA en de SP spraken over een grote dreiging. Andere partijen verwoordden het niet op die manier.

¹⁰⁶ HTK, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 22-1278.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 22-1286.

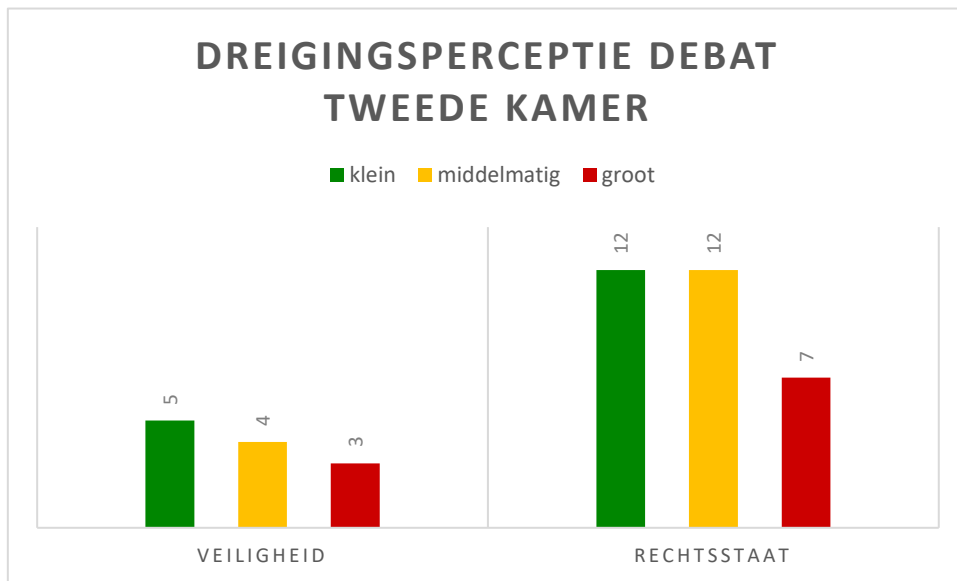
¹⁰⁸ *Ibidem*, 22-1278.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 22-1282.

¹¹⁰ *Ibidem*, 22-1282.

¹¹¹ *Ibidem*, 22-1278.

¹¹² *Ibidem*, 22-1286.

Figuur 7: Dreigingsperceptie in debat Tweede Kamer, november 2004

Zoals *figuur 7* laat zien, werd er in mindere mate gesproken over de dreiging op de veiligheid in Nederland. Vijf keer is sprake van bewoordingen die wijzen op een kleine dreiging, vier keer op een middelmatige dreiging en drie keer op een grote dreiging. Een kleine dreiging werd bijvoorbeeld geuit door VVD-er Aartsen: ‘Wat gaan wij doen zodat de burger zich veilig voelt en dat ook is?’¹¹³ Ook PvdA-er Bos spak deze ongerustheid uit: ‘Ik had nooit gedacht dat ik in Nederland nog eens wakker zou worden met als gedachte: zou er vannacht weer brand gesticht zijn in een kerk, een moskee of een school? Toch verging het mij zo en met mij vele Nederlanders.’¹¹⁴ Verhagen (CDA) sprak over een veel grotere dreiging: ‘Er is bezorgdheid, schrik en angst in de Nederlandse samenleving en het is noodzakelijk ons gezamenlijk in te zetten voor een fatsoenlijke samenleving waarin iedere burger zich veilig voelt, waar vrijheid wordt gewaarborgd en wij elkaar beschermen tegen wat verwerpelijk en haaks staat op die waarden die wij hoog achten.’¹¹⁵

Opvallend is dat er veel gedebatteerd werd over de samenleving en de Nederlandse normen en waarden. Zo werd er bijvoorbeeld veel gedebatteerd over de vrijheid van meningsuiting. Was Theo van Gogh legitiem in zijn uitingen over de islam? Of was hij hierin over de grenzen van de Nederlandse wet gegaan? Van Aartsen: ‘Het goed is dat over het geheel genomen de Nederlandse samenleving zich gematigd gedraagt. Als je de randen eraf haalt, is er nauwelijks polarisatie.’¹¹⁶ Verhagen zei erover: ‘De vrijheid van meningsuiting, waarover de discussie ook in de laatste week is gegaan, moet recht overeind blijven. Die vrijheid wordt alleen beperkt door de grenzen van de wet. Theo van Gogh ging heel ver met

¹¹³ HTK, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 22-1283.

¹¹⁴ Ibidem, 22-1293.

¹¹⁵ Ibidem, 22-1282.

¹¹⁶ Ibidem, 22-1283.

zijn mening, maar het stond eenieder vrij met hem in debat te gaan en desnoods een klacht tegen hem in te dienen.¹¹⁷ SGP-er Van der Vlies was het daarmee niet eens. Theo van Gogh ging niet in gesprek met moslimgroeperingen, maar 'zijn columns kenmerkten zich door het opzettelijk op grove wijze kwetsen van gelovigen, islamieten, joden en christenen en van alles wat hen heilig is. (...) Dit heeft niets meer van doen met de vrijheid van meningsuiting.'¹¹⁸

Het politieke debat in de jaren zeventig laat een terughoudendheid zien wat betreft de maatregelen die tegen terrorisme genomen worden. Deze moesten binnen de grenzen van de rechtsstaat blijven, aldus de regering. Zoals we hierboven zagen, is dit na de aanslagen in Amerika en de moord op Theo van Gogh radicaal veranderd. Het kabinet kondigde een reeks van nieuwe wetten aan om terrorisme te bestrijden. De Tweede Kamer was het eens met de aanpak van de regering. Op korte termijn moest de nadruk bij het aanpakken van terroristen en potentiële terroristen zo goed als volledig liggen bij een intensivering van de aanpak door politie, justitie en de inlichtingendiensten. 'De rechtsstaat moet zijn tanden laten zien en moet durven doorbijten. En als daar meer capaciteit voor nodig is, dan moet het met meer capaciteit. Onze samenleving heeft kennisgemaakt met een dreiging die wij niet kenden. Daar mogen maatregelen tegenover staan die wij ook nog niet kenden.', aldus PvdA-fractievoorzitter Bos.¹¹⁹ De Tweede Kamer was daarom ook zeer kritisch over het functioneren van de inlichtingendiensten rond de persoon van Mohammed B. Het kabinet schreef in de brief van 10 november dat 'er achteraf niet in redelijkheid kan worden gesteld dat de operationele diensten met betrekking tot Mohammed B. tot een andere afweging hadden moeten komen.'¹²⁰ Op deze conclusie werd minister Remkes hard aangevallen in het debat. Waarom werd Mohammed B., gezien de activiteiten die hij deed, niet beter in de gaten gehouden, vroegen veel parlementsleden zich af. Halsema verwoordde het als volgt: 'Voor de oprichting van die CT-Infobox zijn er twaalf meldingen geweest van Mohammed B. bij AIVD en regionale inlichtingendiensten. Mag ik dan zeggen dat er een verkeerde operationele beslissing is genomen om iemand na twaalf keer banden te hebben gehad met Hofstadgroep, niet op te nemen in die infobox?'¹²¹ De antwoorden die Remkes gaf, kwamen hem duur te staan. De Tweede Kamer vond dat de inlichtingendiensten wel tekort zijn geschoten bij het inschatten van Mohammed B. In de tweede termijn zegt Van der Vlies (SGP): 'En het spijt me te moeten constateren dat dit niet in alle opzichten het geval is met de beantwoording van minister Remkes.'¹²²

¹¹⁷ HTK, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 22-1280-1281.

¹¹⁸ Ibidem, 22-1285.

¹¹⁹ Ibidem, 22-1295.

¹²⁰ HTK, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 6.

¹²¹ HTK, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 22-1307.

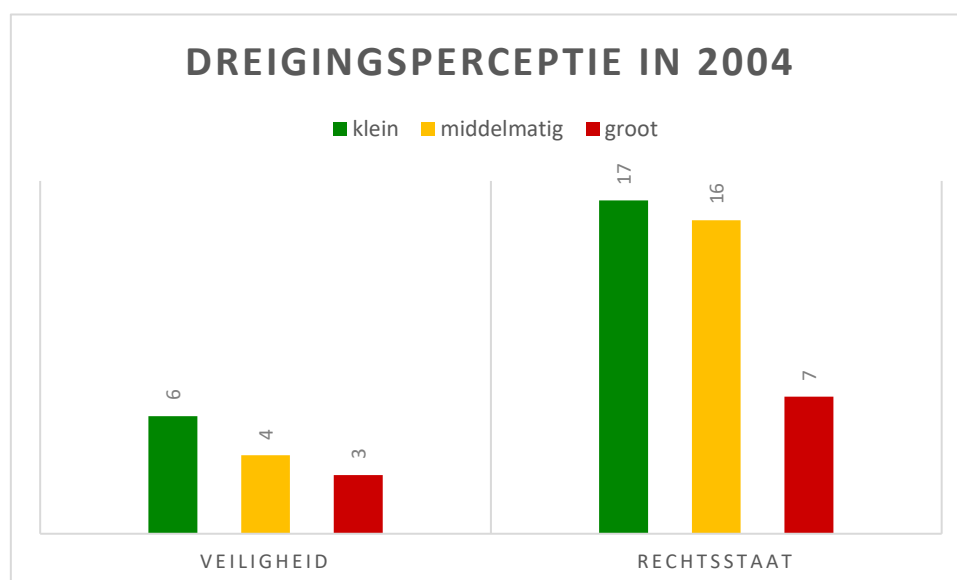
¹²² Ibidem, 22-1323.

In het tweede termijn worden er vijf moties ingediend. Slechts bij één motie werden er woorden gegeven aan de dreiging voor de veiligheid. Het gaat om een motie van Wilders en van Van As om potentiële terroristen, die een terroristische aanslag zouden kunnen plegen, uit Nederland te zetten.¹²³

CONCLUSIE

Het ct-beleid van de Nederlandse regering na de aanslagen op de Twin Towers in 2001 laat een breuk zien met het beleid van daarvoor. Op allerlei gebieden werden wetten in het leven geroepen om terrorisme harder te bestrijden. Deze breuk geldt niet alleen voor het beleid, maar ook voor de manier waarop in het Nederlandse politieke debat de perceptie van de dreiging verwoord werd.

Om in kaart te brengen hoe het proces van securitisering te werk ging na de moord op Theo van Gogh, heb ik gekeken naar drie elementen uit het historisch veiligheidsonderzoek, zoals Beatrice de Graaf heeft voorgesteld. Allereerst heb ik onderzocht wat als dreiging werd gezien en hoe deze werd gedefinieerd. De moord op van Theo van Gogh werd gezien als een nieuw terroristisch verschijnsel in Nederland. In het politieke debat vielen daarom ook nieuwe woorden voor terrorisme, zoals 'islamitisch terrorisme' en 'moslimterroristen'. Dit ging gepaard met een pakket aan wetswijzigingen die de aanpak van terrorisme moest verbeteren. Hierbij werden de grenzen niet aangegeven, Nederland moest zelfs over zijn eigen grenzen heen om de aanpak van terrorisme te verbeteren.

Figuur 8: Dreigingsperceptie in 2004

¹²³ HTK, Motie van de leden van Wilders en van As, 1.

Zoals in *figuur 8* zichtbaar is, werd er veel vaker gesproken over de dreiging die terrorisme heeft op de Nederlandse rechtsstaat en de veiligheid. Er werd veertig keer gesproken over een dreiging voor de rechtsstaat en dertien keer over een dreiging voor de veiligheid. In 1977 was dit respectievelijk elf en vier keer het geval. De dreiging had dus een veel prominentere rol in het debat. Veel vaker verwoordde het kabinet en de Tweede Kamer de gevoelens die er in de Nederlandse samenleving speelden. Ook laaide na de moord op Theo van Gogh het debat over de vrijheid van meningsuiting op. In het politieke debat was dit duidelijk terug te zien.

In tegenstelling tot de jaren zeventig werd voor het eerst gesproken over een grote dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat. Zeven keer gaat het hierbij om een dreiging voor de rechtsstaat en drie keer om een dreiging voor de veiligheid. Hier werd ook zichtbaar dat de houding van de Tweede Kamer in het politieke debat anders is dan die van het kabinet. Alleen door de partijen in de Tweede Kamer werd gesproken over een grote dreiging. Dit gebeurde echter alleen door bepaalde partijen, zoals Groep Wilders, de LPF en de SP. De democratie wordt 'om zeep geholpen', aldus Wilders. Andere partijen waren terughoudender in hun bewoordingen over de dreiging. Ook wat betreft de veiligheid worden sterkere bewoordingen gebruikt. Overigens werd dit alleen tijdens het parlementaire debat op deze manier omschreven. Het kabinet gebruikte geen woorden die vallen in de categorie grote dreiging. Opnieuw werd er veel minder gesproken over de Nederlandse veiligheid dan de Nederlandse rechtsstaat. Dit is te verklaren met het feit dat het na de moord op Theo van Gogh veel meer ging over de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst. Er ontstond daarom debat over de grenzen van de Nederlandse rechtsstaat. Daarom werd de dreiging voor de rechtsstaat ook vaker verwoord.

CONCLUSIE

Met mijn onderzoek heb ik een bijdrage geleverd aan het historische veiligheidsonderzoek zoals dit sinds een aantal jaren door historici wordt gedaan binnen de Internationale Betrekkingen. De manier waarop dreigingen werden gepercipieerd, heb ik onderzocht aan de hand van de vraag hoe in het Nederlandse politieke debat de perceptie van de dreiging verwoord werd, toegepast op de casus van het Moluks terrorisme in de jaren zeventig en de moord op Theo van Gogh in 2004. Drie thema's stonden centraal in mijn onderzoek: terrorisme, veiligheid en de rechtsstaat. In de jaren zeventig werd slechts in summiere woorden aandacht gegeven aan het verschijnsel terrorisme en de dreiging voor de veiligheid en de rechtsstaat. De toon is vrij zakelijk. Wel is hierin een stijgende lijn te bemerken in de loop van de jaren zeventig. Steeds vaker werd er gesproken over een middelmatige dreiging. Het fenomeen terrorisme werd niet duidelijk afgebakend door het kabinet. De Tweede Kamer legde zich bij deze houding van het kabinet neer. Ook was er geen nieuwe wetgeving mee gemoeid. Opvallend was dat het kabinet hierin terughoudender was dan de Tweede Kamer. Een tweede opvallende zaak was dat de dreiging voor de rechtsstaat veel vaker verwoord werd dan de dreiging voor de veiligheid.

Aan het einde van mijn onderzoek kan ik concluderen dat de toon dertig jaar later heel anders was. Zowel kabinet als Tweede Kamer schuwde op geen enkele manier om woorden te geven aan het verschijnsel terrorisme. Ook was het fenomeen terrorisme in ander licht komen te staan: er werd gesproken over 'islamitisch terrorisme' en 'moslimterroristen'. De dreiging werd in veel heftiger taal verwoord. Hierin is echter een verschil te zien tussen het kabinet en de Tweede Kamer. Alleen de Tweede Kamer gebruikte woorden die vallen in de hoogste categorie van de dreiging. Ook hier was zichtbaar dat er meer werd gesproken over de dreiging voor de rechtsstaat dan voor de veiligheid. Na de moord op Theo van Gogh is er zichtbaar meer discussie over de normen en waarden van de Nederlandse samenleving.

Op het moment dat overheden erin slagen terrorisme als een bedreiging te typeren, geeft hun dit de mogelijkheid nieuwe maatregelen te nemen. Pas dan doet het proces van securitisering zijn werk. Dit proces van securitisering is ook zichtbaar in mijn onderzoek. In de jaren zeventig had de overheid er geen groot belang bij dat de Molukse terroristische acties gezien werden als een bedreiging. Zij hoefden namelijk geen grote maatregelen te verantwoorden richting het publiek. Na de moord op Theo van Gogh was dit heel anders. De regering kwam met een scala aan nieuwe wetten om terrorisme te bestrijden. Door de dreiging op deze manier onder woorden te brengen, legitimeerde het kabinet de genomen maatregelen. Dit onderzoek heeft daarom bevestigd dat een dreigingsbeeld niet direct een gevolg van een feitelijke terroristische aanslag hoeft te zijn, maar veel meer een constructie is die door middel van woorden tot stand komt. Daardoor kan de dreiging die uitgaat van een aanslag verschillend

zijn, terwijl omstandigheden toch met elkaar overeenkomen. Zo zijn er tussen de aanslagen in de jaren zeventig en de moord op Theo van Gogh veel overeenkomsten. De Nederlandse bevolking was na de moord op van Theo van Gogh geneigd te denken dat er na de terroristische actie een grote breuk ontstond met de tijd daarvoor. Gebeurtenissen in historisch perspectief plaatsen, heeft vaak tot gevolg dat er nuances optreden in een dergelijk beeld. Wat dat betreft kan Mark Rutte met zijn uitspraak over het in oorlog zijn met de IS nog heel wat leren van zijn voorgangers uit de vorige eeuw. In plaats van zich te verleiden tot retoriek over een oorlog tegen terrorisme zou hij er verstandig aan doen duidelijk te maken hoe groot de risico's werkelijk zijn. Duidelijke feiten naar voren halen en gebeurtenissen in het juiste licht stellen, zijn betere antwoorden op de onrust van Nederlanders.

Mijn onderzoek richtte zich uitsluitend op het politieke debat na de terroristische aanslagen. Verder onderzoek kan gedaan worden naar de dreigingsbeeldvorming binnen andere overheidsdiensten of door de media. Dit geeft een completer beeld van de manier waarop de dreiging werd gepercipieerd. Zo werd in de jaren zeventig in de media de terughoudendheid van de regering over het algemeen geaccepteerd. Tot 1975 was terrorisme nauwelijks een maatschappelijke kwestie. Er werd geen permanent discours van bedreiging ontwikkeld. Na de moord op Theo van Gogh is deze houding radicaal veranderd. Onderzoek kan zich richten op de manier waarop in de media de thema's terrorisme, veiligheid en rechtsstaat werden omschreven en hoe zij het publieke debat beïnvloedden.

LITERATUUR

Primaire bronnen

Handelingen Tweede Kamer, Verklaring van minister-president over gebeurtenissen in Wassenaar, 1 september 1970, zitting 1969-1970.

Handelingen Tweede Kamer, Brief van de minister-president, minister van Algemene Zaken, 22 februari 1973. Rijksbegroting voor het dienstjaar 1973, 12.000, nr. 11.

Handelingen Tweede Kamer, Vragen Franssen, Abma, Schakel, Van Schaik etc., 21 maart 1973, zitting 1972-1973, 12000, nr. 12.

Handelingen Tweede Kamer, Antwoord van minister Van Agt, zitting 1972-1973, 12.000, nr. 14.

Handelingen Tweede Kamer, Bijzondere commissie voor de brief van de minister-president inzake bestrijding van terreuracties, vergadering van 29 maart 1973, zitting 1972-1973.

Handelingen Tweede Kamer, Brief van de minister van Justitie, 15 januari 1976, zitting 1975-1976, 13765, nr. 1-3.

Handelingen Tweede Kamer, Debat over terreuracties, 12 februari 1976, zitting 1975-1976.

Handelingen Tweede Kamer, Brief van de minister van Justitie, 22 juni 1977, zitting 1976-1977, 14610, nr. 1, 2 en 6.

Handelingen Tweede Kamer, Debat over treinkaping en bezetting school, 23 juni 1977, zitting 1976-1977.

Handelingen Tweede Kamer, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, 2 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 1

Handelingen Tweede Kamer, Brief van de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, 10 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 3.

Handelingen Tweede Kamer, Lijst van vragen en antwoorden, 10 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 4.

Handelingen Tweede Kamer, Motie van de leden van Wilders en Van As, 11 november 2004, zitting 2004-2005, 29854, nr. 5.

Handelingen Tweede Kamer, Debat over de moord op de heer Theo van Gogh, 11 november 2004, zitting 2004-2005, 22.

Secundaire literatuur

Abels, P., "Je wilt niet geloven dat zoiets in Nederland kan". Het Nederlands contraterrorismebeleid sinds 1973, in: Isabelle Duyvesteyn en Beatrice de Graaf (red.), *Terroristen en hun bestrijders, vroeger en nu* (Amsterdam 2007) 121-128.

Balzacq, T., *Securitization Theory. How security problems emerge and dissolve* (2011).

Bootsma, P., *De Molukse acties, treinkapingen en gijzelingen 1970-1978* (Amsterdam 2015).

Buruma, I., *Dood van een gezonde roker* (Amsterdam 2006).

Buzan en Waever ed., *Security. A new framework for analysis* (Boulder 1998).

De Graaf, B., *Theater van de Angst. De strijd tegen terrorisme in Nederland, Duitsland, Italië en Amerika* (Amsterdam 2010).

De Graaf, B., 'De historisering van veiligheid. Introductie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 305-313.

Eikelenboom, S., *Niet bang om te sterven. Dertig jaar terrorisme in Nederland* (Amsterdam 2007).

Foucault, M., 'The confession of the flesh', Interview in C. Gordon ed., *Power/knowledge. Selected interviews and other writings* (New York 1980) 194-228.

Hansen, L., *Security as practice: discourse analysis and the Bosnian War* (Londen 2006).

Klerks, P., *Terreurbestrijding in Nederland 1970-1988* (Amsterdam 1989).

Muller, E.M., *Terrorisme en politieke verantwoordelijkheid, Gijzelingen, aanslagen en ontvoeringen in Nederland* (Arnhem 1994).

Rapoport, David C., "The four wave of modern terrorism", in: Audrey Kurth Cronin en James M. Ludes (red.), *Attacking terrorism. Elements of a grand strategy* (Washington, 2004).

Van der Linden, F., *Deurwaarders van Allah! Achtergronden van het hedendaags terrorisme in Nederland* (Den Haag 2007).

Zwierlein en De Graaf, 'Historicizing Security – Entering the Conspiracy Dispositive', *Historical Social Research* 38 (2013) 46-64.